

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Manipulace ve výchově
Manipulation in Education
Jan Coufal

Vedoucí práce:	prof. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D.
Studijní program:	Specializace v pedagogice
Studijní obor:	B PG-ZSV

2016

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky

Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení: **Jan Coufal**

Studijní program: **Specializace v pedagogice**

Studijní obor: **Pedagogika — Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání**

Obor práce: **Pedagogika — Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání**

Děkan fakulty Vám podle zákona č. 111/1998 Sb. určuje tuto bakalářskou práci:

Téma práce: **Manipulace ve výchově**

Jazyk práce: **čeština**

Zásady pro vypracování:

Cíl a obsah práce:

Cílem práce je seznámení s manipulativními technikami a přístupy, jejich závažností a možnými následky pro subjekty výchovy. Výzkumná část práce zaměřena na odhalování manipulativních metod v rodinách i škole.

1. Anotace, úvod
2. Teoretická část- problematika manipulativních přístupů ve výchově
3. Praktická část- kvalitativní výzkum, dotazníková metoda cílená na rodiče a učitele
4. Vyhodnocení, závěr

Seznam odborné literatury:

Kopřiva, P. a kol. Respektovat a být respektován. Kroměříž : Spirála, 2008.
Nazare-Aga, I. Nenechte sebou manipulovat. Praha : Portál, 1999.
Vališová, A., Kasíková, H. a kol. Pedagogika pro učitele. Praha : Grada, 2011.
Wróbel, A. Výchova a manipulace. Praha : Grada, 2008.

Vedoucí bakalářské práce: **prof. PaedDr. Bendl Stanislav, Ph.D.**

Oponenti:

Konzultanti:

Datum zadání bakalářské práce: 11.3.2015

Termín odevzdání bakalářské práce: dle harmonogramu příslušného akademického roku

.....
Student

.....
Vedoucí katedry

V Praze dne 14.6.2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Manipulace ve výchově vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 15. 7. 2016

.....
podpis

Děkuji prof. PaedDr. Stanislavu Bendlovi, Ph.D. za nasměrování výzkumu a podnětné rady pro vypracování této práce.

ANOTACE

Předkládaná bakalářská práce se zabývá problematikou manipulace ve výchově. Objasňuje významy důležitých pojmů a také to jakými znaky se manipulace projevuje. Práce popisuje charakteristiky manipulativní osobnosti a metody, kterými dochází k manipulaci. Poukazuje i na spornost manipulace ve výchově. V empirické části se kvalitativní výzkum zaměřuje na rozpoznávání druhů manipulace, kterými působí rodiče na své děti, s přihlédnutím k tomu, jaké rozdíly lze v tomto působení vypožorovat vzhledem k vybraným charakteristikám dětí.

KLÍČOVÁ SLOVA

Výchova, rodina, autorita, manipulace, objektivizace, motivace,

ANNOTATION

The submitted bachelor thesis deals with issues in parental manipulation. It explains meanings of important terms and also it shows signs of manipulation in upbringing. The thesis describes the characteristics of a manipulative person and methods that lead to manipulation. It also indicates that manipulation in upbringing is controversial. In empirical part, the qualitative research focuses on distinguishing different types of manipulation that parents use on their children taking into consideration observed differences in parental manipulation with respect to age and gender of children.

KEYWORDS

Education, family, authority, manipulation, objectification, motivation

Obsah

ÚVOD.....	7
1 Manipulace.....	8
1.1 Pojem manipulace.....	8
1.2 Podstata manipulace.....	9
1.3 Typy manipulátorů.....	10
1.4 Komunikace a manipulace.....	11
1.5 Typy manipulací	12
2 Manipulace ve výchově.....	13
2.1 Definice výchovy	13
2.2 Metody pedagogické manipulace	14
2.3 Projevy manipulace ve výchově	15
2.3.1 Odměny a tresty	17
2.3.2 Laskavá manipulace.....	18
2.4 Spornost manipulace.....	19
3 EMPIRICKÁ ČÁST.....	22
3.1 Cíl výzkumu.....	22
3.2 Vymezení pojmu manipulace pro výzkum.....	22
3.3 Metodologie výzkumného šetření.....	23
3.3.1 Sběr dat.....	24
3.3.2 Výzkumný soubor	25
3.3.3 Analýza dat.....	27
3.4 Výsledky výzkumu.....	28
3.4.1 Manipulace otevřená, přímá.....	28
3.4.2 Manipulace skrytá, nepřímá.....	37
3.5 Diskuze.....	45
3.5.1 Chápání manipulace pro výzkum.....	45
3.5.2 Jaké lze v působení rodičů na děti nalézt manipulativní jednání.....	46
3.5.3 Rozdíly v přístupu matky a otce k dítěti dle jeho věku a pohlaví, se zřetelem na manipulativní jednání.....	48
3.5.4 Limity metodiky.....	50
ZÁVĚR.....	52
Seznam použité literatury.....	53
Přílohy.....	54

ÚVOD

Dítě je v definicích výchovy chápáno jako subjekt výchovně vzdělávacího procesu. Označením subjekt se rozumí to, že jsou dítěti přiznávána práva na jeho potřeby a respekt k jeho lidské důstojnosti. Ne vždy v minulosti tomu tak bylo. A ne vždy v současnosti tomu tak v praxi bývá. Dítě je pak považováno za objekt výchovného procesu. Dochází-li k objektivizaci dítěte, chybí k manipulaci už jen krůček. Manipulativní jednání je zacházení s druhým jako s předmětem, který je využit k dosažení manipulátorova cíle. Kolem chápání pojmu manipulace je ale mnoho nejasností. Někdo ji vidí jako striktně podpásovou, intrikářskou metodu, někdo spatřuje manipulaci ve všech výchovných projevech, kde se uplatňuje rodičovská nebo učitelská autorita formou nátlaku.

Téma manipulace ve výchově je obtížné a nejasné. Také proto, že není příliš zmapované. Zabývá se jím publikace Aleny Wróbel *Výchova a manipulace*, odborná publikace o manipulaci z oblasti pedagogiky a výchovy. To je však zřejmě jediná monografie. Manipulace je tak veřejnosti známa převážně z populárně naučných publikací, zaměřených hlavně na partnerské a obchodní vztahy a komunikaci.

Jako rodič vnímám absenci reflexe tématu manipulace, které je, dle mého názoru, přitom v rodinách aktuální součástí výchovné reality. Cílem práce je zjistit, zda lze ve vybraných rodinách nalézt projevy manipulativního jednání a jaké druhy manipulativního ovlivňování rodiče na své děti uplatňují, s ohledem na věk a pohlaví dítěte.

Tím, že je rodič schopen manipulaci pojmenovat a určit, si může lépe uvědomovat, jaké přístupy ve výchově používá. *S autentickou a nekonformní osobností není možno tak lehko manipulovat, což je základním předpokladem pro existenci svobodné, demokratické společnosti.*¹

---

1 Průcha, J. *Pedagogická encyklopedie*, str. 21.

1 Manipulace

1.1 Pojem manipulace

Slovo manipulace pochází z latinského slova manipulare, což je složenina dvou slov manus - ruka a pulus/plenus – plný, plný do ruky.² Z tohoto lze usuzovat na význam mít někoho plně v rukou, přeneseně držet někoho v hrsti. Pojem manipulace má více významových rovin. Akademický slovník cizích slov uvádí pod pojmem manipulovat tyto významy. První význam je odborné zacházení s něčím, druhý význam je ovlivňovat, ovládat, řídit něčí činnost, postoj podle vlastní vůle a třetí význam je nekale, podvodně s něčím zacházet, něco úmyslně zkreslovat, např. výsledky voleb.³

Vzhledem k tomu, že pojem manipulace zasahuje do různých oborů, např. sociologie, psychologie, filosofie, pedagogiky jsou jeho definice různé. Filosofický slovník definuje manipulaci jako lidský zásah do přirozeného průběhu nějakého procesu za účelem řízení a kontroly. A dále popisuje manipulaci jako kontrolu a řízení psychických procesů jedinců a sociálních skupin s cílem plánovitě zajistit požadované rozhodnutí, postoj či chování při zásadní minimalizaci rizika těch svobodných individuálních rozhodnutí, které nelze předvídat, zároveň však bez vnějšího donucování a pohrůžek sankcemi. (Brugger, 1994, str. 225-226). Pedagogický slovník pak pojem manipulace vysvětluje jako soustavné heteronomní ovlivňování a usměrňování jedince, sledující určitý cíl, např. politický (propaganda), obchodní (reklama). Dále uvádí, že obecně lze považovat i vzdělávání a výchovu za formu manipulace. Manipulace totiž může mít negativní důsledky ve výchově, protože může ničit správný rozvoj osobnosti a nepříznivě vyvolat změny v osobnosti. Zastánci radikální teorie výchovy kritizují jako manipulativní ty formy výchovy a vzdělávání, které podle nich nesledují rozvoj jedince, ale potřeby a požadavky společnosti. Antipedagogové dokonce zastávají ten názor, aby dítě nebylo vychováváno, tj. manipulováno, ale rozvíjeno. (Průcha, 1995, str. 111-112). Alina Wróbel

2 Holub, J., Lyr, S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, str. 302.

3 Klimeš, L. *Slovník cizích slov*, str. 456.

ve své publikaci *Výchova a manipulace* uvádí různé definice manipulace. Zde je výběr některých z nich.

◆ *Manipulace je jedním ze způsobů nebo jednou z technik ovlivňování, které určité osoby nebo skupiny používají k dosažení svého prospěchu.*⁴

◆ *Manipulace je ovládání jiného člověka. Člověk, který je předmětem manipulace, si vůbec neuvědomuje svou instrumentálnost. Podstata je totiž v tom, že manipulace míří k diskrétnímu zpředmětnění druhých.*⁵

◆ *Manipulace je činnost jednoho člověka nebo skupiny lidí (nebo instituce), která je zaměřena na ostatní lidi a v jejímž důsledku tito lidé nevědomky realizují promyšlené cíle manipulátorů.*⁶

Na různě určených definicích manipulace vidíme neurčitost tohoto pojmu obecně. Manipulace může být chápána v různých kontextech i konotacích .

1.2 Podstata manipulace

Pro lepší pochopení toho, co je manipulace, je potřebné rozebrat znaky, které ji tvoří.

Jedním z nich je *přesvědčování*. Pokud chceme někoho o něčem přesvědčit, musíme mu vždy ponechat svobodu rozhodování. Partner musí mít možnost přiklonit se k novému stanovisku a přijmout ho ze své vůle. Pokud to tak není, jedná se o manipulativní nátlak. (Edmüller, 2011, str. 17). Můžeme pak hovořit též o vynucování. Cílenost, *záměrnost*, je nutnou podmínkou, bez které se původce manipulace neobejde. Pokud má dojít k manipulaci, je potřeba osoba manipulující a osoba, případně skupina, manipulovaná. Mezi nimi dochází k určitému jednání směřujícímu k utajenému cíli manipulátora. Tento cíl je *skrytý*. Pokud si manipulovaná osoba uvědomí cíle jednání manipulátora, pak se nejedná o manipulaci. Tedy podstatou manipulace je, že jejím prostřednictvím dosahuje manipulátor svých důležitých, skrytých cílů. (Wróbel, 2008, str. 40-41). To

4 Grzywová, A. in Wróbel, A. *Výchova a manipulace*, str. 24.

5 Lukaszewski, W. in Wróbel, A. *Výchova a manipulace*, str. 24.

6 Zwolinski, A. in Wróbel, A. *Výchova a manipulace*, str. 24.

není pro jiného autora s jiným pojetím manipulace podmínkou její existence. Edmüller hovoří o manipulaci *otevřené*, kdy je zjevný manipulativní nátlak i cíl. (Edmüller, 2011, str. 17). Klíčovou vlastností manipulace je tzv. *zpředmětnění* či instrumentalizace manipulované osoby. To znamená, že manipulovaný člověk se stává pouhým předmětem či instrumentem k dosažení jistého cíle manipulátora, je pouhým nástrojem manipulace. (Wróbel, 2008, str. 43-44). Rodič upírá vlastnímu dítěti práva. Nebere ohledy na potřeby svého dítěte. Objektivizace je proto nebezpečná pro zdravý vývoj dítěte. Protože rodič podmiňuje lásku a pozornost k dítěti svými požadavky.

1.3 Typy manipulátorů

Isabelle Nazare-Aga ve své publikaci *Nenechte sebou manipulovat* uvádí několik typů manipulátorů, kteří se skrývají za různé masky, aby utajili cíle svého jednání. Prvním typem je tzv. sympatický manipulátor. Je to člověk veselý, usměvavý, pozorný k ostatním (dává dárečky), čímžto si podmaňuje svoje okolí a dále s ním manipuluje, ovšem skrytě. Druhým typem je tzv. okouzlující manipulátor, který doslova fascinuje lidi kolem sebe nejen svým přitažlivým zevnějškem, ale i chováním. Dále altruistický manipulátor je člověk, který všechno dá, vše udělá pro druhého, očekává však princip reciprocity. Vzdělaný manipulátor lehce pohrdá ostatními lidmi, vyvyšuje se nad ostatní svým vzděláním v oboru (dává to najevo svým tónem a způsobem řeči), ale zároveň k němu lidé vzhlížejí s úctou a respektem. Nesmělý manipulátor pouze předstírá svou nesmělost, ale svým mlčením, svými pohledy vnáší rozbroje mezi lidi. Posledním typem manipulátora je manipulátor – diktátor. Takový člověk často bývá autoritativní, agresivní, nepříjemný, většinou v pozici vedoucího. Druhým lidem přivádí strach. (Nazare-Aga, 2008, str. 19-147).

Někdy může manipulátor úmyslně vystupovat jako „chudáček“, který má problémy s lidmi ve svém okolí, se zdravím, s nedostatkem času nebo peněz. Tím v druhých lidech vzbuzuje lítost a následné poskytnutí pomoci od druhých. Typickým manipulátorovým chováním je změna názorů podle

situace, která mu zrovna vyhovuje. Pak se brání větami typu: *Špatně jsi mi rozuměl*. Manipulátor většinou nedokáže dodržet ani sliby, či závazky, a uchyluje se ke lžím. (Nazare-Aga, 2008, str. 119-147).

1.4 Komunikace a manipulace

*Komunikace je proces dorozumívání, sdělování, výměny informací mezi účastníky komunikace, uskutečňuje se nějakými prostředky, probíhá v určitém kontextu, plní určité funkce a dosahuje, případně nedosahuje, nějakých efektů.*⁷

Při komunikaci není důležitá pouze verbální složka, ale je potřeba přihlížet k neverbální složce komunikace, což je gestika, mimika, celková řeč těla, a nakonec zde hraje důležitou roli i tzv. paraverbální složka komunikace, a tou je např. intonace, výška hlasu, tempo, přízvuk atd. S manipulátorem se ovšem komunikuje jen velmi těžko. Manipulátor nesdílí své pocity a potřeby jasně a přímo, naopak snaží se zamlžovat informace, někdy používá dokonce lež k dosažení svého cíle, rád odbíhá od tématu, používá nepřímé žádosti, vyhýbavé odpovědi typu *Co myslíte?*. Manipulátor rád při komunikaci používá neúplné věty či mnohoznačná slova. Dále často používá profesní odborný slang, aby vzbudil dojem vzdělaného člověka. (Nazare-Aga, 2008, str. 91-111).

Křik, jakožto neverbální složka komunikace, může být použit manipulátorem k vyvolání strachu u oběti. Některým dětem, ale často i dospělým vadí už jen málo zvýšený tón hlasu. Křik bývá spojen s hrozbami a příkazy, většinou je projevem hněvu, zlosti, ale také bezmoci. Zde se již dostáváme do mocenského vztahu, do vztahu nadřazenosti a podřazenosti, k boji o moc. (Kopřiva, 2008, str. 41).

Manipulátor však nedodržuje základní obecné zásady při komunikaci. Může napadat druhou osobu např. použitím ironie, tím snižuje úctu k druhým, nesnaží se porozumět druhé straně, ale je zaměřen pouze na svůj prospěch, často utíká od tématu, aby se vyhnul kritice nebo odpovědnosti,

---

7 Průcha, J. *Pedagogická encyklopedie*, str. 189.

používá lež, či nepravdivé argumenty atd. (Nazare-Aga, 2008, str. 91-111). Typické pro manipulátora je chování, kterým klame. *Manipulátor neříká, co dělá, a nedělá, co říká.*⁸

1.5 Typy manipulací

Andreas Edmüller a Thomas Wilhelm ve své publikaci Velká kniha manipulativních technik dělí manipulaci na psychologickou a logickou. Psychologická manipulace využívá psychologických efektů s cílem zastrašit nebo znejistit. K tomu používá nejen verbálních výrazů, ale i neverbální vyjádření. Emoce (soucit, strach, závist atd.) jsou velikou manipulátrovou taktikou k dosažení svých cílů. Dále manipulátor používá lži a polopravdy, odbíhání od tématu, rozmělnuje detaily, vinu svádí na třetí osobu, která není zrovna přítomná, takže se nemůže bránit, dále využívá různých triků jako je např. trik s nedostatkem (čeho je nedostetek, po tom je poptávka větší), trik se vztahem (každý člověk má rád dobré vztahy s ostatními lidmi), trik s vyhocením, druhého člověka postaví před hotovou věc, vytváří si obranné hradby atd. Logická manipulace naopak používá pouze verbální výrazy. Využívá k tomu argumentativní prostředky, ovšem mylné a nesprávné. Manipulátrovou snahou je pak pouze vyvolat dojem, že jeho argumenty jsou logicky správné. K tomu používá např. odvolávání se na autoritu, která je všeobecně uznávaná, dále kauzální omyly, kde vztah příčina-důsledek je pozměněn, příp. úplně otočen, také pesimismus, zdůraznění negativních důsledků, pomáhá manipulátorovi k zastrašení druhého člověka. Také klamná analogie je v manipulaci velice častá. Občas manipulátor použije argumentaci, kde se odvolává na tradici, a to nejčastěji větou: „Dělali jsme to tak vždycky a hotovo!“ Z dalších technik logické manipulace je to pak např. taktika bludného kruhu, tabuizace či změna významu. (Edmüller, 2011, str. 85-242).

---

⁸ Nazare-Aga, I. *Nenechte sebou manipulovat*, str. 156.

2 Manipulace ve výchově

2.1 Definice výchovy

*Výchova je proces záměrného a cílevědomého působení na vychovávaného, a to zejména cestou vytváření a ovlivňování podmínek pro rozvoj dětí a mladých lidí, pro jejich vlastní bytí se sebou samými, s druhými lidmi, se společenstvím, s přírodou.*⁹ Výchova pak probíhá přímým pedagogickým působením, a to převážně verbální komunikací mezi pedagogem a vychovávaným, a nepřímým pedagogickým působením, což jsou prožitky, zkušenosti, které bývají mnohem účinnější. Někteří autoři pak výchovu chápou jako proces, při kterém je rozhodující role pedagoga a jeho cíle výchovy. Jiní autoři pak dávají naopak důraz na samo dítě, jakožto východisko výchovy. Existuje ještě třetí proud, který výchovu chápe jako proces vzájemné interakce pedagoga a vychovávaného. (Průcha, 2009, str. 19-21). Následuje definice, která klade důraz na vnitřní procesy jedince. *Cílem výchovy je autentický, vnitřně integrovaný člověk, jehož jednání je založeno na pevné představě o smyslu života, orientaci osobnosti i na jasných hodnotových systémech. Takto vnitřně strukturovaná psychika osobnosti projevuje vyšší konzistenci v jednání a chování. Člověk je méně konformní vůči vlivům různých prostředí, v nichž se pohybuje a která často působí na osobnost rozporuplně. S autentickou a nekonformní osobností není možno tak lehko manipulovat, což je základním předpokladem pro existenci svobodné, demokratické společnosti.*¹⁰

Výchova probíhá nejen ve školním prostředí, ale zejména v protředí rodiny. Rodina je charakterizována jako základní článek ve struktuře lidského společenství. Oproti jiným sociálním skupinám se liší svojí polyfunkčností. (Průcha, 2009, str. 487). Rodina by měla plnit funkci biologickou a reprodukční, emocionální, ekonomickou, socializační a výchovnou. (Havlík, 2002, str. 14).

Každá rodina svou výchovnou funkci plní jinak. Podle toho, jaký

---

⁹ Průcha, J. *Pedagogická encyklopedie*, str. 19.

¹⁰ Průcha, J. *Pedagogická encyklopedie*, str. 21.

druh norem a pravidel v rodině existuje, pro koho jsou určena a kdo je vytváří, můžeme dělit výchovný styl na tři skupiny: autoritativní styl výchovy, anarchie a demokratický styl. Autoritativní styl se vyznačuje velkým množstvím příkazů, zákazů a povinností pro dítě ze strany rodičů. Rodič je ten, který má moc a vše určuje. Dítě musí slepě poslouchat rodiče, protože za nedodržení některého příkazu hrozí trest, a to mnohdy i fyzický. Poslušný člověk se neumí rozhodovat, není zvyklý samostatně přemýšlet, je manipulovatelný, zneužitelný. Anarchie, povolující styl, dovolující styl, liberální styl, nemá jasně daná pravidla a normy, někdy dokonce ani žádné normy neexistují, nebo nejsou závazné, ani není jasné, kdo je určuje. Dítěti je daná maximální volnost, tresty neexistují. Někdy je tento styl spojován s demokratickým stylem výchovy, ovšem mylně. Demokratický styl výchovy dává jasná smysluplná pravidla a normy, na jejichž vytváření se podílejí všichni členové rodiny a platí pro všechny členy rodiny. Mezi rodiči a dětmi panuje vzájemný respekt, nikoliv mocenský vztah. Dítě je vedeno ke zodpovědnosti a samostatnosti v rozhodování. (Kopřiva, 2008, str. 259-260).

S výchovou je úzce spjat pojem socializace. Tím je nejčastěji myšleno „zařazování se, včleňování se“ do společnosti. *Rodina v dětství zakládá, upevňuje a dále rozvíjí vědomí povinnosti, odpovědnosti, ohleduplnosti a úcty jako něčeho samozřejmého, co patří k životu jako jeho neodělitelná součást.*¹¹ Úloha rodičů při socializaci je výrazná. *Rodiče jsou nejdůležitějšími vychovateli, všichni ostatní vychovatelé mohou pouze doplňovat to, čeho ve výchově dosáhli rodiče.*¹²

2.2 Metody pedagogické manipulace

Alina Wróbel ve své publikaci zmiňuje několik různých metod pedagogické manipulace a těmi jsou tato:

- ◆ *omezení svobody myšlení*

---

¹¹ Průcha, J. *Pedagogická encyklopedie*, str. 490.

¹² tamtéž

- ◆ *neustálé změny pravidel chování a jejich zdůvodňování*
- ◆ *lichocení*
- ◆ *blokování přístupu k faktům a informacím nebo jejich zatajování před žáky*
- ◆ *jejich tendenční přizpůsobování*
- ◆ *sentimentalizace obsahu*
- ◆ *vytváření nedostatku nebo nadbytku hmotných statků*
- ◆ *vyvolávání antagonistické soutěživosti*
- ◆ *vzbuzování dojmu svobodné volby*
- ◆ *deformace komunikátů*
- ◆ *odkazování na tlak skupiny při porušování něčí vůle*
- ◆ *angažování autorit*
- ◆ *vyvolávání pocitu viny.*¹³

Dále Wróbel uvádí, že se manipulativní metody dělí na strategie „všemoci a vševědění“. Učitel je ten, který všechno ví a všechno zná, jeho moc je neomezená. K tomu používá různé manipulativní strategie. Jednou z nich je tzv. strategie velké lži, kdy pedagog obelhává žáka, vyvolává u něj strach a tím si vynucuje jeho poslušnost. Druhou strategií je tzv. zveličování ega, při kterém pedagog používá skryté násilí vůči žákovi. Dále je to strategie bezmoci, kdy manipulátor využívá situace, kdy se oběť cítí bezmocná, tudíž manipulátor získává nad ní kontrolu. Poslední strategií je strategie přátelského nepřítele, kdy pedagog působí jako jediný „přítel“ žáka, proti kterému se spiklo celé okolí, ovšem je využit k dalším manipulativním praktikám. (Wróbel, 2008, str.73).

2.3 Projevy manipulace ve výchově

Existuje mnoho způsobů, technik a taktik, které používá pedagog manipulátor k dosažení svých cílů. Jedním z nich je navozování pocitu

---

¹³ Pedagogika in Wróbel, A. *Výchova a manipulace*, str. 72.

viny, např. obvinění, že jsme špatní, že jsme ublížili rodičům, učitelům. Manipulátor se snaží navodit pocit viny, citově vydírá, lamentuje. Používá věty typu: *Ty mě jednou utrápíš. Už jsem kvůli vám celý šedivý. Zase mě z tebe rozbolela hlava.* Manipulovaná oběť se poté cítí nepříjemně, snižuje se jeho sebejistota a spokojenost, cítí se nucen, manipulován k výčitkám svědomí. Někdy se tento pocit může projevit i fyzicky – nevolnost, poruchy trávení, poruchy spánku. U některých obětí však toto navozování pocitu viny a dělání ze sebe chudáčka může vést k opačným reakcím, tedy ke snížení naší autority ve smyslu vlivu. Např. paní učitelka řekne dětem: „*Já se z vás zblázním!*“ Z poslední lavice se ozve: „*Už aby to bylo!*“ (Kopřiva, 2008, str. 34).

Jindy manipulátor k dosažení svého cíle svaluje zodpovědnost na druhé lidi, vyvléká se ze svých povinností, utíká před rozhodováním, odmítá řešit konflikt. Často od něj zní věta: „*Udělejte to, jak chcete. Vždyť se dokážete rozhodnout stejně dobře jako já.*“ Ovšem pokud výsledek nedopadne dobře, manipulátor svalí vinu i zodpovědnost na svou oběť. Někdy může být využito prostředníků k předání jistých informací, aby bylo dosaženo manipulátorova cíle. Zodpovědnost je poté hozena právě na posla zpráv, nikoliv na manipulátora. (Nazare-Aga, 2008, str. 82-90).

Manipulátor často vnáší neklid, rozbroje a nejistoty do vztahů. Ovšem opět takovým způsobem, aby oběti nepoznali, že jde o manipulaci. Tedy ve vztazích vyvolává podezření na nějaké nesprávné chování, jindy omezuje kontakt svého partnera s přáteli. Často se stává, že rodič manipulátor natolik ovládá své dítě i v dospělosti, že není schopno najít si stálého partnera. (Nazare-Aga, 2008, str. 111-123).

Manipulátor svým chováním snižuje hodnotu druhých lidí, využívá je pouze pro dosažení svých cílů a potřeb. On sám se cítí nadřazený nad ostatní lidi tím, že se zaměřuje na jejich nevědomost a nezkušenost. Ke snížení sebevědomí druhých lidí využívá přímou kritiku, která ovšem není pravdivá. Jindy používá tzv. všeobecné pravdy a zásady, různá rčení či přísloví, aby zkritizoval svou oběť. (Nazare-Aga, 2008, str. 124-137).

Ani použití ironie není manipulátorům cizí. Ovšem ironie je agrese

skrytá pod rouškou humoru a o to je zákeřnější. Podstata ironie spočívá v protichůdnosti mezi informací, sdělovanou pozitivními slovy, a informací, která je obsažena v neverbálním chování, především v pohrdavém tónu hlasu. Přičemž mladší děti nemusí ironii vůbec pochopit. Starší děti už vědí, o co jde, a může je to zasáhnout. Ostatní děti pak mohou reagovat smíchem a to z důvodu úlevy, že obětí je někdo jiný, ne já, dále snahy zavděčit se dospělému, který má moc a může se takto chovat, či ze škodolibosti. Sama oběť ironie se smíchem (pokud se na to vzdá) snaží dát najevo, že je vlastně všechno v pořádku. (Kopřiva, 2008, str. 45-46).

2.3.1 Odměny a tresty

Používání trestů a odměn je další způsob manipulace s druhými lidmi. Mnoho učitelů i rodičů je používá, protože věří v pozitivní funkci odměn a trestů, ve škole je to prezentováno především formou známek a v rodině je pak široká škála možností odměn a trestů, např. zákaz her na počítači jakožto trest, či dostání nového kola jakožto odměny. Ovšem odměny a tresty nutí dítě k tomu, aby něco udělalo či neudělalo, tedy je manipulováno něco vykonat či nevykonat pod určitým tlakem. Odměny a tresty však mají svoje velká rizika. Ony totiž neřeší problémy, ale dokonce je i zastírají. Protože nezasahují do příčin chování, do postojů a emocí, které se vážou na chování, nemohou ani přispět k opravdové změně tohoto chování. (Nováčková, 2012, str. 24-25). Trest totiž záleží na libovůli trestajícího a nikoli na přirozeném důsledku vyplývajícím ze situace. V dítěti tedy nedochází k vnitřní změně chování, ale pouze ke strachu z trestu, či ke slepé poslušnosti. Tresty nerozvíjí osobnost, ale naopak poškozují sebeúctu a vztahy. Dochází ke ztrátě důvěry a narušení rozvoje osobnosti. *Tresty mohou přispívat k založení určitých tendencí v myšlení a chování, které se mohou stát již stálějšími charakteristikami osobnosti, např.:*

- ◆ *mocenské chování, přijetí mocenského modelu světa a vztahů a jeho přenášení do výchovy vlastních dětí, partnerských a pracovních*

vztahů,

- ◆ *přijetí role nepřítele nebo oběti,*
- ◆ *návyk neustále bojovat, být v opozici, nebo naopak návyk nechat sebou manipulovat (obojí je znakem závislosti na autoritě),*
- ◆ *malá schopnost řídit se vlastním svědomím a rozlišovat, co je správné a nesprávné, vyhýbání se zodpovědnosti,*
- ◆ *přijímání trestů jako „odpustků“, aniž by došlo ke změně chování,*
- ◆ *lhaní, podvádění, klamání.¹⁴*

U používání odměn se pak ztrácí vnitřní motivace a přechází se k vnější motivaci. Tou se z dětí dostává pouze výkon, nikoliv kvalita. Odměny potlačují tvořivost a zabývání se věcmi do hloubky. Dítě se stává závislým na odměnách, chce dostávat odměny, a proto dělá tu věc, nikoliv však pro věc samotnou. Dítě ve škole chce dostat jedničky, proto se učí, nikoliv však kvůli samotnému poznávání. (Nováčková, 2012, str. 25).

2.3.2 Laskavá manipulace

Laskavou manipulací je zde míněna pochvala. Ačkoliv pochvala se všeobecně považuje za účinný výchovný prostředek, dokonce je často i doporučována, protože velmi příjemně působí jak na dítě, tak i na dospělé, přesto může být řazena do manipulace. Pochvalou se totiž vyjadřuje pozitivní hodnocení jedné osoby vůči druhé osobě. Otázkou pak je, kdo má tu moc hodnotit druhého člověka, jeho vlastnosti a jeho chování. Pochvala nastává ve vztahu nadřazenosti a podřazenosti. Pochvala je vlastně jakýmsi druhem odměny. Když si někdo zvykne, že je za vše chválený, pak již vykonává činnosti pouze proto, aby byl chválen, nikoliv kvůli činnosti samotné. Jedinec se tím stává závislým na autoritě, která pochvaly dává. A pokud je člověk závislý na autoritě, je snáze manipulovatelný. Manipulované děti pak často přebírají vzory manipulátorů a pak samy

---

¹⁴ Kopřiva, P. *Respektovat a být respektován*, str. 132.

mohou manipulovat ostatní děti kolem sebe. Čili pochvala se pak stává cílem. (Kopřiva, 2008, str. 166-172) .

Manipulací je i hodně rozšířený postup učitelek menších dětí, kdy pochválí jedno dítě, že už má uklizenou lavici, a ostatní děti se snaží mu vyrovnat. Splnění úkolu je sice dosaženo, ovšem za cenu újmy pro rozvoj osobnosti dětí- děti se učí dělat něco proto, aby se zavděčily autoritě a nikoliv pro podstatu věci.¹⁵

Alternativou k pochvale je zpětná vazba, sebehodnocení, uznání. Pedagogové i rodiče by měli naučit děti hodnotit samy sebe. Pokud se děti naučí dělat si samy zpětnou vazbu, pak budou se svými výkony spokojené a nebudou potřebovat obdiv ostatních. (Kopřiva, 2008, str. 155).

2.4 Spornost manipulace

Eugen Fink otevřel řadu témat o výchově, zabýval se ontologickými otázkami výchovy, z nichž odvozuje několik antinomií. První antinomie řeší rozdíl mezi tím, co je výchova a co je manipulace. Tedy kdy už je výchova manipulací a kdy je pomocí. Zda má vychovatel vůbec právo vnucovat jedinci svoje postoje a hodnoty a přetvářet ho. Zda-li vychovávající nesvazuje jedince všeobecně uznávanými hodnotami do pout. Dále zda vychovatel může vůbec převzít odpovědnost za pravdu svého výchovného ideálu. Při výchově prostě volíme mezi alternativami.

Druhá antimonie se týká moci a bezmoci vychovatele. Každý učitel vychází při výchově ze svých životních zkušeností, které tvoří jeho obzor. Ovšem tyto zkušenosti jsou zkušenostmi jiné generace, což je právě ta bezmocnost vychovatele. Problémem této antinomie je záměna školy a světa. Ve škole se děti učí o tom, jaký je svět, jak to ve světě funguje, nikoliv však jak se žije ve světě.

Třetí antinomie se týká hraničnosti a bezhraničnosti výchovy. Učitel by s výchovou neměl být nikdy hotov. To znamená, že výchova nemá konce, tedy vychovávající je také neustále vychováván. Učitel se učitelem stává

---

¹⁵ Kopřiva, P. a kol. *Respektovat a být respektován*, str. 170.

učením, nikoliv pouze vzděláním. Dále je na učitele kladen důraz na jeho profesionalitu, odbornost, ale zároveň i duchovní sebekázeň.

Čtvrtá antinomie se týká jedinečnosti a obecnosti výchovy. Jde o obecný společný nárok kultury na jedince, ale zároveň o nepotlačení jedinečnosti individuality vychovávaného.

Pátá antinomie řeší vztah mezi výchovou k povolání a výchovou k lidství. Jde tedy o vztah mezi odbornou kvalifikací a obecně lidskou vzdělaností. Nelze vychovávat a vzdělávat a zároveň nevyučovat. Ovšem lze vyučovat, ale nevzdělávat a nevychovávat.

Poslední šestá antinomie řeší možnosti a meze výchovy. Zda-li je výchova přirozený proces, či působí proti přirozenosti. Dále se nabízí otázka, co se na člověku dá formovat a co již je sférou svobody. A jaké jsou limity vychovávaného. (Pelcová, 2010, str. 232-240).

Fink těmito antinomiemi nechce v učiteli budit rezignaci, naopak ho chce přimět k tomu, aby se zamyslel nad smyslem výchovy. *Výchova totiž musí plnit především svůj úkol být sebeporozuměním člověka v jeho nedokonalosti, otevřenosti, v jeho svobodě, která může znamenat euforii radosti a tvořivosti, nebo těžké břemeno odpovědnosti, jež se zdá zavalit bezmocného člověka.*¹⁶

Morální spornost vidí Edmüller v tom, že pokud někdo někým manipuluje, využívá jeho slabin, aby ho přiměl udělat to, co by manipulovaný pravděpodobně sám od sebe neudělal. I když připouští výjimky. Neefektivita dlouhodobá je druhým argumentem, proč manipulaci odmítnout. Protože často nefunguje tak, jak by si manipulátor přál. Má-li někdo zájem o dobré dlouhodobé vztahy, neměl by už z rozumových důvodů druhé štvát, zklamávat a pokořovat. (Edmüller, 2011, str. 18).

Manipulace má krátkodobý efekt. Tresty, vyhrožování, odměny znamenají, že dítě se učí pracovat převážně pod tlakem. Bez zvnitřnění hodnot, bez využití vnitřní motivace. (Kopřiva, 2008, str. 181). Snad proto se z běžných situací stávají kritické, kdy se rodič musí zase a zase

---

¹⁶ Pelcová, N. *Vzorové lidství*, str. 239-240.

rozčilovat nad tím samým, zase stejně neefektivně.

Je pravděpodobné, že dítě vystavené manipulativnímu jednání se k němu bude samo uchýlovat. Je to tím, že vyslechnutí informace se podílí na zapamatování pouze z 10%, prožitky z 80%. Sociální učení nápodobou, provázené kladnými nebo zápornými emocemi, je v životě dítěte tím nejmocnějším učením. (Kopřiva, 2008, str. 124).

Nyní se podívejme na etickou rovinu problematiky manipulace. Manipulovaný člověk totiž ztrácí svou důstojnost, je zneužit z důvodu dosažení cílů manipulátora. Jsou to např. tyto způsoby chování, které porušují právo na důstojnost člověka:

- ◆ *lichocení čili podlézání někomu s nadějí na získání osobních výhod,*
- ◆ *vnucování se někomu,*
- ◆ *prokazování slepé poslušnosti,*
- ◆ *opurtinismus,*
- ◆ *zacházení s člověkem jako se zbožím, jako s prostředkem k dosažení svých cílů,*
- ◆ *rozhodování o druhé osobě bez domluvy s ní a bez jejího vědomí,*
- ◆ *demonstrativní upírání určitých práv, která dané osobě náleží,*
- ◆ *pošlapávání hodnot, které daná osoba vyznává.¹⁷*

Zachovávání důstojnosti a respektování důstojnosti druhého člověka je základní pravidlo, které by mělo platit v každé společnosti. Manipulativním jednáním je toto pravidlo pošlapáváno, právě kvůli objektivizaci manipulovaného, kvůli odepření mu práva na vlastní rozhodování, nebo odepření dostatečných podmínek pro toto rozhodování. Výchova je náročná činnost, vyžaduje rodiče, který osobnost dítěte respektuje a podílí se na vytváření dobrých, zdravých vztahů a budování správných návyků. Nic z toho nelze dosáhnout a dlouhodobě upevnit, až na výjimky, manipulací. Za nezbytnou podmínku úspěšné výchovy se považuje vedle lásky také respekt k dětem. To znamená vědomě opustit mocenský, manipulativní přístup ve výchově a vzdělání. (Kopřiva, 2008, str 18-21).

---

¹⁷ Wróbel, A. *Výchova a manipulace*, str. 46.

3 EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 Cíl výzkumu

Manipulace ve výchově je velmi rozsáhlým tématem a nelze se mu věnovat v celé jeho komplexnosti. Zaměřuji se pouze na jediný výsek, a to manipulativní působení rodičů na své děti. Cílem výzkumu je zjistit, ***jaké druhy manipulativního jednání ve vybraných rodinách rodiče na děti uplatňují.*** Vedlejší výzkumnou otázkou je, ***jaký je rozdíl v přístupu zvláště otce a zvláště matky k dětem vzhledem k jejich věku a pohlaví se zřetelem na manipulativní jednání.***

3.2 Vymezení pojmu manipulace pro výzkum

Jak jsem zmínil v části teoretické, definice pojmu manipulace není zcela jednotná a u různých autorů může představovat částečně odlišně pojatou problematiku. Pro účely výzkumu určuji tuto vlastní definici: ***Manipulace je takové záměrné jednání, při kterém původce manipulace skrytě, ale i zjevně, ovlivňuje ostatní osoby, které přitom zpředměťuje tak, aby s využitím jejich slabin dosáhl svých vlastních cílů.***

Vysvětlení základních znaků tak, jak jim rozumím:

Zpředměťování

Objektivizace. Základní předpoklad pro manipulaci. Manipulovaná osoba je chápána jako předmět, který manipulující „drží v hrsti“ a který přemísťuje tam, kam on sám chce bez toho, aby bral v úvahu jeho práva, potřeby, pocity, vůli. V důsledku mu nepřiznává lidskou důstojnost. Přímo souvisí s upřením práva na svobodné rozhodování. ***Redukce svobody překračující určitou mez je vstupem do světa manipulace.***¹⁸

Záměrnost

Zaměřenost na cíl, který chce původce manipulace vědomě a plánovaně dosáhnout. Cíl přitom může být zřejmý oběma stranám.

---

¹⁸ Wróbel, A. *Výchova a manipulace*, str. 23.

Využívání slabin

Předpokladem je nerovnocenný vztah, při kterém manipulující využívá fyzické, právní, psychické, sociální bezbrannosti druhého. Znamená víc než jen pouhé využívání převahy, například mocenské, či taktické, ale hlavně její zneužívání, neférově vedené na slabá místa obrany manipulované osoby.

Skrytost

Zastřenost cíle, kterého chce manipulující dosáhnout, před manipulovanou osobou, případně vyvolání takového dojmu, že manipulovaný jedná samostatně, o své vlastní vůli. Zesiluje manipulaci, ale není pro manipulaci nutnou podmínkou. Cíle a způsoby manipulace nemusí tedy nutně být skryté před vědomím manipulovaného.

3.3 Metodologie výzkumného šetření

Manipulace je obtížně uchopitelné téma pro výzkum. Pokud pomineme významovou nejasnost samotného pojmu, tento termín vzbuzuje negativní konotace, což se může projevit nepřesnostmi při sběru dat. Některé její formy jsou skryté, tedy těžko odhalitelné. Navíc vychází z vnitřních postojů člověka, které je nutno interpretovat z vnějších projevů. Nelze tedy manipulativní ovlivňování vždy snadno nalézt a jednoznačně určit. V oblasti, která se zabývá rodinami s dětmi, navíc i dětmi předškolního věku, je výzkum manipulace velkou neznámou. Mým záměrem bylo proto v početně nevýznamném souboru získat přístup k subjektivním informacím rodičů. Na nich pak objasnit každodenní realitu rodinného života se zřetelem na manipulativní jednání, které je cíleno na vlastní děti. Cesta k těmto poznatkům je možná díky jemně korigovanému vyprávění rodičů. Proto byla zvolena pro výzkum kvalitativní metoda. *Kvalitativní výzkum je zaměřen na interpretace subjektivních významů, popis kontextu jednání a chování, přičemž se zajímá o subjektivní teorie jedinců v daném prostředí. Kvalitativní výzkum je zejména vhodný, jestliže je cílem: 1. porozumět subjektivním zkušenostem jedinců nebo skupiny, působení sociálních,*

*kulturních a politických faktorů a interakcím mezi jedinci a prostředím, 2. první seznámení s novou nebo složitou oblastí.*¹⁹

Jak má výzkum probíhat přibližuje následující citace: *Základní zaměření kvalitativního výzkumu je dáno relativně obecnými otázkami a ne hypotézami, které se mají testovat. Jak se výzkum rozvíjí, otázky se postupně upřesňují nebo se generují nové, které probíhající výzkum podrobněji specifikují. To vede k potřebě pozměnit plán výzkumu a k zacílenému sběru dat. V tomto smyslu má plán kvalitativního výzkumu emergentní charakter, jeho plánování je pružné, aby reagoval na okolnosti výzkumu a dosavadní výsledky.*²⁰ Základní kvalitativní plán výzkumu je stanoven na fenomenologický. *Fenomenologicky zaměření výzkumníci zkoumají každodennost, zajímají se, jak lidé prožívají dané situace a co pro ně znamenají.*²¹

3.3.1 Sběr dat

Metodou sběru dat byl polostrukturovaný rozhovor. *V tomto případě se před rozhovorem připraví návod pro prozkoumání předpokládaných témat.*²² Takový způsob mi umožnil zaměřovat samotné vyprávění rodičů k požadovanému cíli a přitom pružně reagovat na zjišťované skutečnosti.

Informanti byli ujištěni o zachování anonymity, jejich jména byla změněna. Před uskutečněním rozhovoru byl získán souhlas informantů s uskutečněním rozhovoru a použitím získaných informací. Rozhovory trvaly v rozmezí od 50 do 90 minut, probíhaly s oběma rodiči současně, kromě dvou případů, kdy to nebylo možné. Přitom jsem se snažil dát prostor pro odpověď každému zvlášť. Tento způsob šetření informantů společně umožnil oběma rodičům vzájemnou interakci, ve které se mi jevily získávané informace více autenticky. Kromě dvou případů, kdy nebylo možné nechat proběhnout rozhovor bez přítomnosti malých dětí, byly

---

19 Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. str. 5 [online]

20 Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. str. 5 [online]

21 Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. str. 4 [online]

22 Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. str. 7 [online]

rozhovory vedeny v soukromí a klidném prostředí. Rozhovor byl zaznamenáván pomocí psaných poznámek. Přepis přímé řeči zůstal ponechán v nespisovné podobě.

3.3.2 Výzkumný soubor

Výzkumu se zúčastnilo 18 rodičů z 9 rodin. Rodiny byly vybrány s důrazem na to, aby celkově v souboru byly zastoupeny všechny věkové kategorie dětí. Rodiče ve vybraném vzorku jsou z okruhu mých známých. Jména rodičů i dětí byla změněna.

Tabulka 1: Charakteristika rodin

Rodiče	Věk	Děti					
		Jméno	Pohlaví	Věk	Jméno	Pohlaví	Věk
Katka a Luboš Janáčkoví	34	Ráchel	F	21	David	M	17
	31	Nikodém	M	19	Michal	M	14
Hana a Zdeněk Dojavovi	48	Radek	M	22	Maruška	F	17
	51	Bohdanka	F	20	Zdenka	F	14
Helena a Roman Kučerovi	33	Šimon	M	14	Evelína	F	7
	36	Karel	M	12	Jana	F	7
		Kateřina	F	10	Lenka	F	3
Pavla a Vilém Fousovi	37	Andulka	F	10	Honzík	M	5
	44	Apolenka	F	8	Martínek	M	2
Věra a Jan Panošovi	46	Valerie	F	19	Adina	F	13
	39	Kristína	F	16	Simona	F	8
Jarmila a Marian Malířovi	34	Vladimír	M	8	Josef	M	4
	36	Tim	M	7	Vít	M	1
		Kateřina	F	5			
Renata a Oldřich Mlčochovi	36	Jiří	M	8	Jana	F	4
	44	Jaroslav	M	7	Jindřich	F	1
Marie a Arnošt Dvořákovi	45	Dorian	M	7			
41							
Martina a Petr Němcovi	43	Viktorka	F	21	Jirka	M	14
	46	Alžběta	F	19			

3.3.3 Analýza dat

Základními prvky většiny strategií vyhodnocení kvalitativních dat je tématická analýza a hledání vazeb mezi jevy. Analýza datového materiálu má vést k odhalení a k popisu témat. Témata je možné odhalit v procesu induktivního kódování nebo deduktivně pomocí literatury, ale také na základě dosavadních zkušeností výzkumníka.²³

V odpovědích jsem hledal jednotlivé konkrétní způsoby působení rodičů na dítě. Ty jsem analyzoval, zda obsahují znaky naplňující definici manipulace. Následovala syntéza, přiřazení manipulativního jednání do příslušné nadřazené tématické oblasti. Ta byla stanovena na základě nastudované literatury a na základě mých zkušeností.

---

23 Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. str. 9 [online]

3.4 Výsledky výzkumu

Aby lépe vynikla povaha manipulace, ponechávám ve výsledcích výzkumu i některé případy takové, které nesplněním všech znaků definičních vlastností manipulací nejsou, i takové případy, které nejsem schopen pro neznalost dalších okolností nebo neurčitelnost vnitřních postojů manipulujícího přesně zařadit.

3.4.1 Manipulace otevřená, přímá

Fyzické tresty a vyhrožování jimi

Dojavů děti, Radek a Bohdanka, nacházely podle rodičů až příliš často způsoby, jak tatínka zvednout ze židle. Otec Zdeněk: *„Dostávaly varování, že bude zle. Nerušte mě při práci, buďte potichu, neběhejte sem. Jednou, dvakrát jsem jim to řekl a potřetí už jsem startoval. Jenže oni byly kolikrát rychlejší a navíc využívaly výhody toho, že byly malé. Probíhaly pod stolem a nakonec se schovaly třeba pod manželskou postel, musel jsem je odsud pak vyšťourávat. A pak dostaly. Jeden psychiatr nám tehdy poradil jednou větou, že když to u dítěte nepochopí hlava, pochopí to zadek.“* V tomto případě se jednalo o vyhrožování trestem, ten se pak na děti většinou opravdu snášel v podobě fyzického násilí. Při výprasku z otcova pohledu šlo o zcela legitimní nástroj, jak si vynutit to, na co má nárok. Podpořený odborným názorem, vzory z vlastního dětství (*„otec býval mnohem přísnější“*), situací ve společnosti, kde je běžný fyzický trest legální. Navíc děti dostávaly upozornění, nebylo v tom tedy pro něj nic neférového. Dával důraz na to, aby měly děti jasno v tom, že to, co je avizováno, přijde, pokud neuposlechnou. Zda se jedná v případě fyzického trestu o manipulaci zjistíme hledáním znaků splňujících vlastnosti definice určené pro tento výzkum. Samotným fyzickým trestáním byl splněn znak objektivizace, který se naplňuje vrchovatou měrou při násilí. (Wróbel, 2008, str. 83). Tlak na dosažení otcova cíle byl záměrný. Skrytost, ve smyslu lsti, zde zřejmá

není, v definici ale není nutnou podmínkou, chápu ji jako „zesilovač“ manipulativního jednání. Fyzický trest útočil na slabá místa dítěte, v tomto případě doslovně. Znaky manipulace byly tedy naplněny. V případě, že by fyzické násilí stálo osamoceno, ne jako forma trestu, ale samo o sobě, pak by označení termínem manipulace nebylo na místě. Za manipulaci označuji Zdeňkovo vyhrožování trestem: „*Nechte toho, nebo bude zle!*“ Skrytým poselstvím vyhrožování je: „*Nejdůležitější ze všeho je, abys mě poslechl, abys udělal to, co já chci.*“²⁴ Záměrnost skrytosti i uvědomování takového skrytého cíle vyplouvá na povrch v nekontrolovaném emotivním vyjádření otce: „*Tak a teď tě naučím poslouchat!*“ Tělesné tresty zažíval ve svém dětství i sám Zdeněk: „*Když jsem byl malej, byla u nás doma rigidní výchova, táta nás hodně řezal. O dost víc, než já svoje děti. Jednou, když jsme se vybourali na káře, tak se brácha zranil na ruce. Ale my jsme to neřekli, košili, která byla od krve, jsme radši schovali.*“ Že výchova třetí generace Dojavů nedosahuje přísnosti té předešlé dosvědčuje i Hana. Svou výchovu hodnotí jako přísnější na první dvě děti. „*Určitě jsme jim tolik nedopřávali.*“ Sama své děti trestala fyzicky jen výjimečně. Definitivně pak oba rodiče s fyzickými tresty končili během docházky jejich dětí na první stupeň.

Mlčochovi mají zkušenost s fyzickým trestáním také. Renata říká: „*Já to vím, že rána nevede k žádný pozitivní změně. Jarouška zatvrdí a Jiříčka to poníží. Takže se je snažím takhle netrestat.*“ Má vyzkoušeno, že na její děti zabírá „prevence“. „*Pomáhá neutrální tón, objetí, pomoc se začátkem té činnosti.*“ Má ale čtyři malé děti, každé z nich chce občas něco jiného než to, co je zrovna v domácnosti potřeba. „*Když už se to opakuje pořád dokola, někdy se neovládnu. Pak přichází sekec.*“ Oldřich navazuje: „*Když jdu někdy s dětma večer po mytí nahoru po schodech, stane se, že se tam zaseknem. Prostě nechtěj jít. Tak jim dám, aby se to hlo k cíli, tak.*“ Renata výsledek ale nevidí: „*Jenže ono se to nehne.*“ Že se nakonec tlačení na schodech přece jen rozhýbe, Oldřich dokládá: „*Ale tak nakonec je tam nák dotlačím. Já jsem taky radši, když můžu k dítěti, který*

---

24 Kopřiva, P. a kol. *Respektovat a být respektován*, str. 40.

zrovna nespolupracuje, přijít, vzít ho a prostě ho přenýst. Ale vždycky to nejde, zvlášť když je člověk to, plnej emocí.“ V tomto případě jde o trestání, ale se zřetelným sklonem k vyprovokování aktivity dítěte, kdy je dítě tlakem „hecováno“, nuceno k vytčenému cíli. Z pohledu objektivizace dítěte má toto jednání znaky neoprávněného vynucování, (neoprávněného ne z pohledu otce) a násilí. Splňuje znaky manipulace.

U rodiny Janáčků se na menší děti trestání také používalo. Bylo dopředu avizované, spojené s výhružkou. Luboš vzpomíná: *„Když se někomu nechtělo něco udělat, počítal jsem do desíti. Potom přišel výprask. Prikázal jsem, ať si dítě přinese vařečku a jde se mnou do komory. Jednou jsem, asi Nikodémovi, řekl, že tuhle ne, ať přinese větší.“* To už byl fyzický trest, který následně vzbuzoval v otci výčitky. V menší důraznosti prováděné tresty ale zastává. *„Není nad takovou jednu dobře mířenou.“* U své manželky nachází oporu, i ta souhlasí s „občasnými výchovnými“. Dokud rodiče trestali, prováděl je ale výlučně manžel. Výkon trestu na něj i počkal, dokud se nevrátil z práce. Svůj výprask dostala i jediná jejich holčička Ráchel. Během mladšího školního věku tresty postupně přestávaly i následujícím způsobem: *„Davida nemělo cenu mlátit, musel bych ho zabít. Byl to paličák a nezávislák.“*

Do svých tří let dostával za větší přestupky od obou rodičů na zadek i Dorian Dvořák. Jeho maminka to zpětně hodnotí lakonicky: *„Bylo to bez naší sebekontroly a taky bez výsledků.“*

Roman nutnost fyzických trestů vidí jednoznačně a aplikaci bere do svých rukou: *„U nás doma má svý místo metla. Poprvý přijde upozornění, pak výhružka, napotřetí už se koná...“* Helena dodává: *„Na malý holky to funguje spolehlivě.“* Na větší kluky, ti jsou dva a o několik let starší, už fyzické tresty tolik nezabírají.

Němcovi trestali jednu ze svých dcer pro její vzdornější povahu častěji než ostatní děti. Petr si své tehdejší počínání pochvaluje: *„Já myslím, že jí to pomohlo.“* Tresty vykonával převážně sám i na doporučení manželky na děti převážně v batolecím a předškolním věku.

Svého malého syna několikrát trestal i Marian Malíř. *„Bylo to už v*

*takovým zatmění. Tím výpraskem se ze mě ten vztek docela vybil, to bylo jediný dobrý. Na dítě to efekt ale nemělo, výsledek byl horší než předtím. Nevím, kam až bych musel pokračovat, abych ho zlomil k tomu, co jsem chtěl. Pak jsem z toho měl výčitky. Ještě jednou jsem si to potvrdil, když sem zas vylít někdy jindy. Od té doby netrestám. Zatím, teda.“ Jeho matka manželům Malířovým někdy předhazuje, že menší trest, „*takový to lupnutí*“ je občas potřeba, proto aby byla dodržována pravidla a aby bylo jasné, kdo vládne. Potřebu pravidel rodiče uznávají, autoritu, která fyzicky trestá, už ne. „*Snažíme se prostě jinak a doufáme, že se neukáže, že to bylo blbě. Ale chuť tvrdě zasáhnout mam teda někdy hroznou.*“*

Jan Panoš tělesné tresty hájí, podle něj mají své opodstatnění i efekt. Plácnutí v pravý čas a na správné místo přinášelo, dokud byly holky jako malé trestány, podle jeho zkušeností ten správný výsledek. Jeho žena netrestala, ale většinou s tresty souhlasila.

Zákazy a tresty a vyhrožování jimi

S tím, jak je po dítěti vyžadováno plnění povinností, přichází zároveň potřeba dítě k povinnosti přimět. To se v našich zkoumaných rodinách neobejde bez patřičného nátlaku. Renata Mlčochová popisuje rodinnou situaci takto: „*Úplně se s Oldou neshodnem, jakým způsobem mají naše menší děti co uklízet, ale těm starším jsou pravidla jasná. Když vidíme, že děti něco neplní, snažíme se jim v klidu připomínat, proč už by to mělo být hotové.*“ Oba rodiče přitom kladou důraz na klidné, neutrálním tónem hlasu vyřčené připomenutí. Když je potřeba, zopakují ho. Třeba několikrát po sobě. Když to nestačí, zvýší hlas. A někdy zakřičí. Matka ve chvílích, kdy je situace vypjatější, používá, jak sama říká, vyhrožování. Renata: „*Někdy na sobě vidím, že mám tendence dětem vyhrozit. Když tohle neuděláš, nebude večerníček. Snažím se aspoň, aby byly tyhle věci v souvislosti. Například tím, že nebude večerníček, hrozím, když se nestíhá večerní příprava. Aby to bylo jako důsledek.*“ Renata tak děti upozorňuje na to, co může pravděpodobně přirozeně nastat, jestli u nich nedojde ke změně chování. V tomto případě tak nedochází k nátlaku, který by neférově útočil

na slabiny dítěte ani k objektivizaci dítěte. Nedochází tak zjevně k manipulativnímu vyhrožování.

U Panošů dochází k podobným situacím. Mají čtyři dcery, starší dvě v pubertálním věku. Když neplní povinnosti, maminka je nutí „*ne násilím, to je nijak nepákuju, ale tlakem, hlasově, povzbuzováním, aby to plnily dobrovolně povinně.*“ V případě výrazné neochoty či vzdoru pak Věra pohrozí klasicky zákazem pohádky v televizi. Zde už lze vidět znaky manipulativního nátlaku. Matka využívá svou převahu. Nedává dítěti možnost volby, její neposlušné dítě v tu chvíli už pro ní nemá právo na své potřeby, pokusy o projevy názorů dítěte jsou odmítány. Dítě je tak objektivizováno. Matka ho donucuje hrozbou zaměřenou na zákaz toho, o čem ví, že má pro dítě velkou cenu. Využívá tak jeho slabin. Cílem pro ni je, aby dítě např. uklidilo. Skrytým možným cílem tohoto celého jednání matky může být její snaha mít své dítě vychované k poslušnosti. Podle definice platné pro tento výzkum se jedná o manipulativní jednání. Dítě je ovlivňováno přímým nátlakem na jeho vůli bez skrytého taktizování. Takové vyhrožování zákazem bývá u Panošů použito jako jedna z posledních možností a matka tvrdí, že bývá účinným nástrojem řešení situace. Manžel Jan to tak jednoznačně nevidí. „*Řeknem dětem, že pohádka bude, až se uklidí, jenže za chvíli za mnou přijíje Věra, že ta pohádka poběží už za chvíličku a pak že už by jí neviděly, takže si jí pustíme.*“ Ukazuje se tak důležitost společného plánování postupu na děti. Sám Jan také uplatňuje zákazy, jeho specialitou je vypínání WiFi sítě. Jeho dcery jsou pak nuceny zvednout se od telefonů a tabletů a splnit prvně povinnosti. Kdyby Jan předstíral na síti poruchu, jednalo by se o manipulaci skrytou, toto jeho férovější řešení, splňuje znaky manipulace ovšem také. Byť otevřené, přímé.

Dojavovi uplatňovali při vymáhání určitých úkolů metodu počítání do pěti. Zdeněk: „*Radek, když byl v předškolním věku, musel přesně vědět, co bude následovat, když nesplní úkol, jaký bude trest. Pak mě nechal vždycky dopočítat až ke čtyřce, načež začal makat.*“ Vybíral si tak jakousi možnost svobodného prostoru, domnívají se rodiče. Svobodného prostoru po čísle

pět ale nezůstalo ani trochu, metoda je proto manipulací, která zpředměťňuje a využívá slabin.

U Malířů se používá tato počítací metoda stále a trochu odlišně. Bez vyhrožování následky. Maminka také počítá do pěti, když chce děti (nejstaršímu je 8 let) přimět k rychlému splnění úkolu. Že se jí tento způsob zatím osvědčuje jako efektivní, se ukazuje na tom, že sama maminka neví, co by nastalo, kdyby dopočítala do konce a úkol nebyl splněn. Zda se jedná o manipulaci záleží i na okolnostech. Často před počítáním předchází rozdělení úkolů, kdy si děti samy určují, co budou dělat, a jsou srozuměny s tím, že se bude čas věnovat úklidu. Počítání se používá až v poslední fázi k rychlému dokončení činnosti, když už děti jinak v úsilí ochabují. Působí se zde na děti bez vyhrožování, nedochází tak k silné objektivizaci bez zacílení na jejich slabiny. Děti můžou přinutit k akci také maminky neverbální projevy, tón hlasu, postoj, ráznost... Ty však nejsou podle manžela nijak přehnané. K manipulativnímu jednání v tomto případě nedochází.

Když rodič trestá zákazem, často omezí dítěti tu činnost, kterou má dítě nejraději. Dělá to proto, aby dosáhl největšího efektu. Zasahuje tím nejvíce slabá místa dítěte. Rada doporučená v publikaci o výchově, kterou se řídili rodiče Dojavovi, měla zvláštnost. Hana jí popisuje: *„Byly stanoveny čtyři nejoblíbenější dětské činnosti. A z nich pak ta na posledním místě se zakazovala, když děti v něčem neposlechly. Například za překročení času na počítači nebylo lego.“* Přizvání dítěte k vyjmenování jeho oblíbených činností, to, že se zakazuje činnost až ta méně oblíbená, vzbuzuje zdání, že se jedná o benevolentní metodu. Vyhrožování a trestání v tomto případě ale zůstává manipulací, stále naplňuje její znaky. Metoda se používala u Dojavů pro menší děti, protože později vedla ke kalkulaci a zneužívání, vlastně proti smyslu trestů.

Pavla Fousová, když chce děti přinutit k spolupráci, používá vyhrožování zákazem: *„Holky, nepojedete s námi na výlet, když budete zlobit.“* Zákazy výletů a dobrůtek patří mezi její oblíbené. Společně s manželem se uchylují často ještě k zakazování televize. Zákazy televize bez

ohledu na věk dětí se aplikuje i u Kučerů a Dvořáků a u výše uvedených Panošů. Tento klasický zákaz tak stále hraje významnou roli podobně jako v dobách, kdy se zakazovalo nynějším rodičům, nehledě na nový věk přenosných digitálních zařízení.

U Kučerů mají někdy čtyři malé holky problém s tatínkem. A to tehdy, když si nechtějí po sobě uklidit na zahradě. Roman situaci popisuje: *„Holky prostě nejdu, třeba Evelínka, ta se někdy až rozčervení a že ne. Tak já seběhnu, kola dám holkám do garáže a zamknu. V tu chvíli, v ten moment se ozvou: ne, ne, ne tatínku, to ne! a okamžitě se hrnou na úklid.“* Holky tatínka zkouší, povzbuzeny skupinovou dynamikou, kam až můžou se svým vzdorem zajít. Když zjistí, že hranice se neposunuly, rychle ustupují manipulativnímu tlaku na jejich slabou stránku. Ježdění na kole mají moc rády a jejich tatínek to ví.

Němcovi si oblíbili techniku využívající folkloru, která se osvědčovala u malých dětí. Pro jejich zklidnění používali vyhrožování čerty. Když Jiřík nechtěl poslouchat, stačilo poukázat na metličku, která po nich zbyla za skříní. Na Jiříkovy sestry zabíralo připomenutí, že čert spí za komínem. Z jedné návštěvy mikulášského průvodu se tak stal celoročně využívaný fenomén. Němcovi také uplatňovali u svých malých dětí, které už odrůstaly dudlíku, ale nechtěly se ho vzdát, povinnost odevzdat ho Mikulášovi. Třeba od léta tak zažívaly děti „masáž“, která je na to připravovala. Jirka byl pak už podle svědectví rodičů tolik vystresovaný, že dudlík zahodil sám do koše ještě dříve, než se obávaný den přiblížil. Samotná návštěva čertů u Němců doma bývala manipulativním nátlakem, který se souhlasem rodičů docházel na hranici toho, co dítě vůbec vydrží.

Když se u Kučerů projevila během stolování nechuť dítěte jíst to samé co ostatní, Roman zasáhl: *„Nebudeš jíst naše společný jídlo? Dobře, tak si dej chleba, ale jen suchej!“* I to je manipulace. Otec vychází sice synovi vstříc, ale jen na půl cesty, aby mu bylo jasné, kdo určuje pravidla.

Někdy mají tresty formu separace dítěte. Pavla zavřela za trest svou dceru ven před dům. Když se Apolenka v chladu po čase ztišila, Pavla ji zvala dovnitř slovy: *„Tak co, už budeš hodná, nebo tu ještě budeš?“* Toto

jednání bylo manipulací. Tak jako následující případ. Němcovi používali separaci dítěte také a zavírali Jiříčka do pokoje. Němcová k tomu dodávala: „*Když to nejde po dobrým, pujde to po zlým.*“

Příkazy

Příkazy nedávají dítěti možnost svobodné volby a tak ho objektivizují. Nepřipouštějí alternativy, útočí na podrázenost dítěte a poslušnost. Jan mívá čas od času pocit, že je potřeba udělat doma pořádek. Velký úklid. Potom vyvolá akci, při které se několik hodin jeho dcery nezastaví. Otec je průběžně kontroluje, řídí jejich činnost, zadává nové úkoly a hlavně, udává celé akci výrazné tempo. Motivuje povely, příkazy, kritikou, povzbuzováním, apely... Během celé akce se ale projevuje i zájem o druhé, otázky, dohady, například o smyslu výstavky na stole (která je ale dcerkou uhájena), je prostor i pro vzdorování i žertování. Nemohu určit, že je jeho jednání manipulací, i přesto, že je výrazně nátlakové a využívá své mocenské převahy. Nedochází totiž ke zjevné objektivizaci dětí. Alespoň tedy ne po celou dobu trvání úklidu. Dcery jsou sice donuceny splnit otcův cíl, mají ale během práce i možnost si sem tam něco vyvzdorovat, uhájit, nebo i prosadit. K objektivizaci a manipulaci dochází jen během vyhrocení dílčích situací, kdy se v Janovi nahromadí emoce a projeví se krátkodobě křikem, rozkazy a vyhrožováním.

„*Konkrétně u hudebky, všichni co znám, tak říkají, proč jste mě to tehdy nedonutili dochodit,*“ říká Martina Němcová. Vyvozuje z toho to, že děti je potřeba někdy přinutit proti jejich vůli. Protože prostě samy neví, co je pro ně do budoucna dobré a co se jim pak bude hodit. I její syn neměl zájem kroužky navštěvovat, musel však dochodit předplacenou část roku. „*Budeš chodit. Je to zaplacený, hotovo, tečka.*“ To je příkaz naprosto jasný z oblasti mocenského nátlaku. Objektivizuje, splňuje znaky manipulativního jednání. Další příkaz, který označuji jako manipulaci uplatnil otec: „*Nepřeháníš to s mobilem? Gumuje ti mozek. Omezíme to na hodinu týdně.*“ Příkaz využívá ještě neférové zdůvodnění.

Právem rozhněvaná Helena, která viděla, že její dítě někomu ublížilo,

se snažila situaci výchovně moderovat. Obrátila se na své dítě prvně výčitkami. „*Cos mu to zas udělal? Víš jak ho to musí bolet?! Ty jsi teda, fakt.*“ Následoval příkaz. „*Ted' se mu okamžitě omluvíš!*“ Příkaz je v tomto případě s doprovodem výčitek nebo citového vydírání. Dítě, které pak z donucení hladí druhého po tváři bezprostředně po tom, co mu schválně ublížilo, nemusí znamenat, že je vše v pořádku. Může, jako v tomto případě, značit, že bylo přinuceno k usmíření manipulací.

Věra přikazuje v případě, že její dcery věnují už příliš času mobilu. „*Kristínko, dej mobil do kuchyně na stůl.*“ Když dcera otálí s provedením příkazu, maminka jí telefon odebere z ruky.

Ve všech rodinách se používá množství příkazů. Určují dětem, co mají nebo nemají dělat, podle toho, co rodič vidí jako potřebné nebo nutné. Uplatňují je všichni, alespoň v situacích, které jsou krizové a v časové tísní. Adresáty jsou často děti malé. „*Ptej se malýho, jestli to akceptuje,*“ říká Katka a manžel s ní souhlasí. „*Když jsou to malí prťousové, musí poslouchat ve všem. Jak stárnou, tak jim přibývá i svobody na rozhodování,*“ tak vnímá Martina vliv věku na dávkování příkazů. „*Už není potřeba ty starší cepovat,*“ má zkušenost Hana. Ale ani těm starším se příkazy zcela nevyhýbají. Často se ještě pojí s dalšími přístupy rodičů. U Kučerů občas proběhne rozhovor mezi maminkou a Šimonem, kdy syn matčíným příkazům, aby šel ven, oponuje, až je nakonec za dveře vystrčen. Situace, kdy rodič přikazuje, jsou u Dojavů stále přítomné i u dospělých dětí. Otec: „*Radku, vyčisti bazén! Jo, ted' hned!*“ Roman Kučera vidí nutnost dávkování příkazů a přísnosti nejen podle věku dítěte. Záleží podle něj také na povaze: „*Každá naše holka je jiná. Třeba Janička se mění snad každý týden. Někdy nám pomáhá, někdy nám zas chce poroučet.*“ Pak se setkává s tvrdším přístupem od rodičů než ostatní sourozenci.

Odměny

Smyslem odměňování je vytvoření takových podmínek rodiči, kdy dítě má získat „po dobrém“ chuť samo se zlepšovat. Má to ale háčky. Dítě se nezlepšuje samo, zlepšuje se z donucení vnější motivací. Stává se tak na

odměně závislé a začíná dělat věci ne proto, že mají smysl samy o sobě, ale pro odměnu. Ta může být sladce lákavá, i tak se může útočit na slabiny dětí. Tak jako při oslavě za vysvědčení, která každoročně probíhá u Fousů. Pro školačky jsou připraveny dárky a dorty. Dalo by se určit, zda je to odměna za dobré známky, nebo je to oslava toho, že holky zvládly školní rok třeba ne na jedničky? Je to důležité rozlišení, za tím prvním může být totiž skrytá manipulace vyjádřená záměrem: udělej dobře toto, dostaneš za to tohle. Při odměňování za známky může být dítě snadno v očích rodičů objektivizováno, když hledí jen na jeho školní prospěch. Tedy uskutečnila by se tato oslava, i kdyby přinesly holky špatné známky? Odpověď Pavly je striktní: „*Tak to se nám teda ještě nestalo!*“ V tomto případě manipulativní odměňování nemohu určit.

Odměňování za známky se projevilo také u Janáčků. Během docházky jejich tří dětí na první stupeň základní školy se používala následující vnější motivace: „*Aby měly děti lepší známky, dostávaly za každou jedničku od nás pětikorunu.*“ Oba rodiče tak společně působili na děti, které měly po aplikaci odměny dle představ rodičů zvýšit výkon. Výsledek zřetelný nebyl. Časem v takovém ovlivňování přestali rodiče vidět smysl a místo odměn začali dětem dávat pravidelné kapesné. Taková motivace byla manipulací, splnila její znaky.

Pavla Fousová: „*Když jedeme na dlouhou cestu, první co je, že nabalim lízátko. To na děti funguje, hlavně na malé kluky. Mám pak klid na řízení, nemusím furt něco řešit. A je to bezpečnější pro všechny.*“ Jestli se lízátko aplikují jako odměna, nebo jako kupování si klidu není důležité, znaky manipulace jsou splněny.

3.4.2 Manipulace skrytá, nepřímá

Emotivní apely

Manipulátor dobře ví, že emoce mohou vyřadit z činnosti rozum. Zaměřením na emoce lze vyřadit z činnosti kritické myšlení dítěte a prosadit vlastní cíle. (Edmüller, 2011, str. 149). Pro rodiče bývá někdy

těžké motivovat děti k chození do umělecké školy, navíc je ještě pravidelně nutit doma k cvičení. U Janáčků nejstarší Ráchel poslední rok nauky už odmítala navštěvovat. Rodiče jí předkládali argumenty, proč je lepší ve výuce pokračovat, a snažili se jí přesvědčovat nejčastěji takto: *„Tak to ještě zkuš. Dyť už to máš jen poslední rok. To přece dáš, Ráchel, se trochu přemož. Dyť ti to šlo, jsi na to šikovná“* Z pozice toho, kdo má zkušenosti, se na Ráchel „šlo po dobrém“, argumenty i emotivními apely. Tlak ale nepřesáhl určitou míru. Zůstala totiž zachována možnost svobodného rozhodnutí. Ráchel toho využila, rozhodla se, že výuku nedokončí, a rodiče následně uznali, že už ji nebudou dál nutit. Toto přesvědčování nehodnotím jako manipulativní. Katka si ponechala pro dceru jen malou výčitku jako manipulativní osten: *„Ráchel, bude tě to mrzet, to jsem jí říkala.“* „A už jí to mrzí,“ přidává se manžel, *„všichni byli nucený, ale pak jsou rádi.“* Katka přitakává: *„Já vím, ale ty slzy.“*

Povinnosti svým dcerám připomíná někdy Pavla Fousová způsobem, který poukazuje na nutnost dělat práci stejně jako ostatní, přesvědčuje odkazováním na to, co je běžné ve společnosti. Skrytý je tak tlak na to, aby se dítě nevyčleňovalo ze společnosti, apel na sounáležitost: *„Je to tvoje povinnost, já mam taky povinnosti, člověk nemůže furt dělat jen to, co chce. Já bych taky chtěla odpočívat a mít klid a musím tady makat. Prostě všichni musíme, i když nechceme.“*

Pochvaly

Věra Panošová motivovala své dcery k vytrvání v „hudebce“ povzbuzováním: *„Jsi šikovná, máš na to. Opravdu ti to jde.“* Pokud bylo toto hodnocení míněno upřímně jako ocenění a ne jako „mazání medu kolem úst“, nebylo manipulací. To dokládá i možnost svobodného rozhodnutí, kterou Věra bez dalšího nátlaku dětem umožnila. I za cenu toho, že holky nedokončily celé cykly docházky. V tomto případě se tedy jedná o ocenění toho, jaký má dcera talent.

Místo ocenění nalezneme v dalším případě pochvalu. *„Doriane, ty jsi takový šikulka. Tobě to učení jde samo. To se určitě ještě naučíš další*

kytičku.“ Dítě je pozitivně zvnějšku motivováno svou maminkou, ta svou chválu míní upřímně. Objektivizuje ho ale a využívá jeho slabin k svým cílům, aby se dítě dál učilo.

Citové vydírání

Někdy se Marie Dvořáková uchýlí při společném stolování k citovému vydírání. *„Doriane, dej si ještě za tatínka, za babičku...”* Skrytým poselstvím takové informace je, že pokud dítě odmítne, nemá tatínka, babičku, nebo další členy rodiny rádo. To dítěti, byť si plně neuvědomuje, o co jde, snižuje možnost se bránit.

Andulce rodiče dali, protože jí nebavila hra na hudební nástroj, možnost skončit. I zde ale záleží na tom, jak bylo svobodné rozhodnutí umožněno. *„Uvědom si přitom laskavě, že nás to už stálo dost peněz. Tak by bylo dobrý, aspoň něco pro nás udělala, abysme na tebe mohli být hrdý.”* Citové vydírání je manipulace skrytá. K tahu na své cíle využívá rodič emoce, které v dítěti vzbuzuje.

Polopravdy, tendenční informace

Němcovi své dceři v první třídě museli pořídit brýle. *„Když měla Klárka vyzkoušet svoje první brýle, udělala v optice strašnou scénu. Nešlo to jinak, museli jsme odjet, nevyzkoušený brýle v kabelce. Ani doma je zanic nechtěla. Babička pak vymyslela takovou polopravdivou historku, jak pro brýle musela sama jet, co se jí všechno po cestě stalo a že by za to Klárka mohla na chvíličky ty brýle nasadit. Ta kývla, zkusila a už je nesendala. Protože v nich konečně viděla.”* Babička, aby Klárku snáz přesvědčila, tak uplatnila manipulativní lest s využitím nepravdivých údajů.

Lest s dávkováním části údajů ovládá Marie. Při jídle totiž vznikají u Dvořáků někdy situace, že dítě nechce jíst tolik, kolik je podle rodiče potřeba. Na řadu pak přicházejí manipulativní způsoby, jako je kouskování požadavků. Marie: *„Sněz ještě tři lžíce.”* Když je splněno, přichází další: *„Ještě dvě, Dorí.”* Taková občas použitá taktika do té doby, než se jí dítě naučí odhalit a předpokládat, má svůj efekt, malé dítě se jí nedokáže příliš

bránit. Rodič tak vidí výsledek, že do dítěte tímto způsobem dokázal dostat opravdu pár lžic navíc.

Někdy stačí informace trochu profiltrovat a ponechat si ty potřebné. Šimon Kučerů odmítal plánování společné dovolené tak, jak si ji představovali rodiče. Jeho maminka už jeho pubertální nálady zná a také ví, co na něj zapůsobí. „*Šimone, budeme tam bydlet v moc pěkném hotelu a budete tam mít vlastní pokoj.*“ Vypíchne tak informace, které jsou zásadní pro to, aby Šimon kývl. A o těch ostatních se Helena schválně nezmiňuje. Její záměr je tak splněn, společná dovolená bude, navíc se na ní budou všichni těšit.

Informace můžou být využity i k proroctví. Dorian při svačině dostává příslib jednoho bonbonku, který bude na pořadí až po sněžení okurčiček. Jinému příjmu sladkostí už otec brání. Zamezuje příjmu pamlsků poukazováním na ohrožení zdraví v budoucnu, které vede až k tomu „*že člověk umře.*“ Což je jistě možné, ne však tak jisté, jak se předkládá.

Petr Němec šel se svou dcerkou k zubařce. Ujistil jí předtím, že doktorka zoubky jen prohlédne, tušil přitom ale, že to tak nemusí být. A také nebylo. Než si Viktorka na křesle uvědomila, co se děje, zubařka zub vytrhla. Od otce bylo takové jednání manipulativní, protože nezmínil možnost zákroku záměrně, aby Viktorku snáz přesvědčil k návštěvě zubařky.

Dítě vyžaduje od rodiče někdy víc pozornosti, než mu rodič chce nebo může dopřát. „*Počkej, já přijdu,*“ slýchává Dorian od svojí zaneprázdněné maminky jako odpověď na svoje volání z druhého pokoje. Maminka přitom ví, že za ním jen tak nepřijde. „*Čekám, že se zabaví a už na mě zapomene.*“ Cíl má maminka jasný, dokud nebude volání nadmíru naléhavé, nepřijde. Její vyjádření ovšem sděluje, byť neurčitě, opak. Dítě tak uchlácholí polopravdivým slibem, který je manipulativní, dochází při něm k objektivizaci. Tuto reakci předcházela ve stejné situaci ještě jiná odpověď. „*Dorí, já nemůžu, potřebuju domýt nádobí. Nebo přijď ty za mnou.*“ V takové odpovědi nelze ještě vidět objektivizaci, matka ví, že má dítě své potřeby, ale ty ona má také. Tato odpověď však neměla vliv na

četnost dalšího volání. Proto maminka zvolila nakonec onu manipulativní formu. Ta výsledek přinesla. Svůj postoj matka přibližuje: „*Já nejsem ochotná na každý jeho zavolání přiběhnout jak pejsek, aby on mi pak řek: podívej, tady...*“ Je to reakce na synův, jak sama vnímá, přemrštěný nátlak. Odkazuje tak na otázku, kdo koho vlastně víc manipuluje.

Srovnávání

Manipulativní srovnávání se uplatňuje občas u Mlčochů. „*Jo, já vím, že se ti nechce. Představ si ale, že Láďa už teď má svoje úkoly hotový, protože si je dělá hned, když přijde ze školy. A teď už má volno, může si bez starostí běhat venku.*“ Srovnávání dětí není úplně férový způsob jak dítě ovlivnit. Ani kdyby měl Láďa úkoly opravdu udělané. Každé z dětí je přece jiné.

Dalším případem je srovnávání spojené s lichocením, které se odehrávalo při stolování u babičky Dvořáků. Maminka zahrnula do srovnání jiné dvě příbuzné děti: „*Ty, Vašíku a Ondro, jste moc šikovný, protože dobře jíte,*“ záměrně při tom ale nevyjmenovala svého přítomného syna, který se v jídle „nimrá“. Dopad je mířený na Dorian, záměrně vyčleněného, s cílem, „*aby se nad sebou zamyslel*“ a začal jíst. Dopad může mít taková manipulace zejména na sebeúctu dítěte.

Sebeúctu snadno sníží i následující věta: „*Víteček už umí používat toaleták!*“ To slyšívá Dorian, když volá na pomoc maminku. Ta mu nakonec sice pomůže, ale dává mu tímto srovnáváním najevo, co už po něm požaduje, formou manipulativní, protože srovnávání s Vítečkem nebere v potaz jejich individuální různost.

Vyčítání

Pomocí výčitek si rodič může odventilovat svoje emoce, které v něm vyvolá zjištění, že jeho potomek provedl něco špatně. Také Renata, když se neovládne, dá dítěti ostrým tónem najevo, co si myslí: „*Podívej se na tohle, jak to vypadá. Copak nejsi schopnej udělat něco pořádně?*“ Renatě potom zpětně její „ujetí“ nervů vadí, ví, že takhle s dětmi mluvit nechce. „*Když takhle mluvím, říkám dítěti vlastně, že je na nic. Prostě jsem radši,*

když se dokážu otočit a odejít, než abych dítě takhle srážela.“ Při vyčítání se rodič snaží dítě vychovávat tím, že manipulativně poukazuje na to, co dítě udělalo špatně.

Podobné je to u Kučerů. Helena zažívá občas vypjaté situace už od rána. Třeba když si Karlík vzpomene, že vlastně ještě nemá úkoly. Od maminky se pak dočká důrazně pronesené manipulativní výčitky: *„Jsi nekňuba, jak můžeš chtít v životě něco dokázat, když nejsi schopnej ani splnit základní povinnosti.“* Vypadá to jako kdyby bylo použito takové vyčítání záměrně ke snížení sebevědomí, maminka ale tímto chce dítě motivovat ke zlepšení.

Animace věcí

Animace věcí je pojem, kterým rozumím situaci, když věci, hračky, oblečení nebo jídlo začnou před malým dítětem ožívat a komunikovat s ním jako loutky v ruce rodiče. Manipulativní rodič sleduje svůj záměr, využívá přitom slabin dítěte.

Dvořákovi se ptali své doktorky na radu, jak mají nenásilně a jemně svému dítěti přestat dávat dudlík. Odpověď je překvapila, ale zkusili ji použít. V dětském pokojíku pak dali dudlík do postýlky po panence, přikryli ho peřinkou a dítěti řekli: *„Dudlíček už je moc unavený, potřebuje přes den spát ve svojí nový postýlce. Večer až ty budeš usínat, vyskočí a bude u tebe.“* Kladný výsledek se nedostavil. *„Dorian na nás koukal s takovým despektem, že nám bylo jasné, co si o nás myslí.“* Ani taková manipulace není zárukou toho, že vše půjde podle přání dospělých.

Marian popisuje, jak se jedla u Malířů polévka: *„Hej, já jsem kapřík, chyt' si mě! křičel na lžici kousek mrkvičky na malého Láďu. A já velryba, mě nechytíš, hlubokým hlasem volal zase kus kedlubny ze dna talíře.“* Malířům tato metoda zabírala, bavila dítě i tatínka. Dítě toho snědlo víc, i to, co jindy odmítalo, tatínek dosáhl svého cíle.

Oldřich používal na svou dcerku podobné triky při úklidu: *„Jaká hračka se ti líbí, tahle? Tak tu teď dáš do domečku?“* Nebo při oblékání: *„Jejeje, my jsme tvoje kalhoty, takhle se nastavíme, skoč si do nás...“* I při

jídle. Renata se přidává: „*Mně přijde někdy neférový i dávání dudlíku, když dítě moc brečí. Ty nevíš co mu je, nehledáš, co by ho mohlo bolet, nesleduješ, jaký může mít potřeby, potíže, prostě mu vrazíš univerzální dudlík a je to.*“

Vzbuzování dojmu svobodné volby

Zdeněk připomíná, jak jeho manželka vyzývala děti k odchodu. „*Děti nechtěly do kostela a slyšely: Tak si vyberte, co chcete, jestli tady sedět před televizí, nebo jít do kostela za Pánem. A tak to zkoušela i na mě,*“ popisuje Zdeněk chování své manželky.

Mlčochovi popisují svůj záměrný tah na dítě. „*Řekli jsme Jiříkovi, oblečeš si svetr sám, nebo ti ho obleču já? Použili jsme to na návštěvě jako příklad, jak se má jednat s dítětem, když už je čas k odchodu a rodič tuší, že dítě nebude chtít jít. Nebylo to zrovna košer.*“

Nadměrné přemlouvání

Je takové, které je dlouhodobě setrvale obtěžující. Rodiče vytrvalým tlakem působí na vůli a city dítěte. Přímý rozkaz nebo výhružka ale nepadne. Přesvědčuje se argumenty, apely. Co na dítě ale nejvíc působí, je dlouhodobost tlaku. Vychází z přesvědčení rodičů, že vědí lépe než dítě, co je dobré, nechtějí ho ale přinutit přímo. Tak jako v případě Marušky, která si nepřála ze základní školy odejít na víceleté gymnázium. „*Můžeš pak chodit místo jedniček třeba se trojkama, nám to nebude vadit,*“ snižovali rodiče dítěti laťku pro známkování. Maruška stále nerozhodnuta kývla na přijímací řízení na gymnázium, po úspěšném přijetí pak kývla podruhé. Možnost svobodného rozhodnutí byla omezena, jednalo se o manipulativní nátlak.

Urážky

Nadávky slouží k ventilaci vlastních emocí. Skrytým cílem je snižování sebevědomí dítěte. Urážka objektivizuje, někdy přímo výrazem označujícím věc, zvíře. Zdeněk se k nadávání nechával strhnout, když jeho malé děti

pravidelně v restauraci vylévaly pití. Vilém Fous se urážlivě vyjadřoval ve svých reakcích na peroucí se děti. „*Tak jste blbý, že se perete!?*“

Křik

Neverbální metoda, která zvyšuje důraz řečeného. Obyčejně se používá jako snaha o zastrašení. Projevuje se často u nátlakových technik manipulace jako vyhrožování tresty, zákazy, příkazy, u nepřímých technik jako vyčítání, urážky. Renata si vzpomíná, jak vnímala křik na sebe v mládí. „*Když přede mnou jako dítětem dospělý křičel, brala jsem to jako, že se sám sráží, že na to jinak prostě nemá. Teď už se mi to s vlastníma dětma stává taky, že na ně řvu.*“ Vnímá přitom, že křik funguje na všechny její děti. Hana Dojavová se snaží o výchovu bez hlasitých emocí, přesvědčuje sama sebe: „*Nesmím křičet, nesmím křičet. A když to dokážu a v klidu připomenu po osmý, co je potřeba udělat, dítě jde a uklidí.*“ Jestliže v tom cítí pocit úspěchu, manžel ji krotí: „*No jo, to uklidí tu jednu věc, jenže tam je deset dalších.*“ Sám ovšem dokládá, že se mu stejný postup také osvědčuje, jen se mu musí podařit vyvarovat se křiku.

Helena křik rozlišuje: „*Když je doma moc hluku, zakřičíme a děti se ztiší.*“ Používá se tak nemanipulativně ke ztišení skupiny dětí, když normální výzva rodiče zaniká. „*Někdy je ale moc hluku a navíc k tomu přistupuje ještě nějaká situace, třeba potřeba odchodu, frmol doma pak graduje a tam už náš křik nepomáhá.*“ Potom už křik rodičů nemá potenciál využít slabin dětí.

Pověstný pohár trpělivosti přetéká a projevuje se křikem u většiny rodičů ze sledované skupiny. Čistý štít má jediná Katka, která křik odmítá pro jeho násilnost. Němcovi mají zkušenost, že záleží na povaze dětí, jestli dokážou rodiče ke křiku vyprovokovat: „*Je to povahou. Viktorka a Bětko jsou skoro stejně starý, ale každá úplně jiná. Na jednu jsme museli křičet a řezat jí, na druhou jsme jen zvyšovali hlas a už málem brečela. Jiřík, mladší, ten je zas jinej, tomu se řekne, jednou dvakrát a většinou to je.*“ Fousovi si všímají toho, že když zakřičí na jedno dítě, srovnají se tím i ostatní děti.

3.5 Diskuze

3.5.1 Chápání manipulace pro výzkum

Chápání pojmu manipulace je široké. V nejasnosti hranic se odráží i odlišnost názorů různých autorů. Pro Edmüllera je manipulativní přesvědčování takové, kde se druhý nemůže svobodně rozhodovat a které může být charakteristické otevřeným nátlakem. (Edmüller, 2011, str. 17). Jiná definice určuje manipulaci jako skrytou: Manipulace je činnost, která je zaměřená na ostatní lidi a v jejímž důsledku tito lidé nevědomky realizují promyšlené cíle manipulátorů. (Wróbel, 2008, str. 24).

Byla proto zvolena vlastní forma definice. Aby se mohlo určité jednání pod manipulaci přiřadit, musí dojít ke splnění všech základních znaků definice. I když je takto manipulace stanovena, nemohu si být v některých případech určování jistý. Manipulace vychází z vnitřních procesů a postojů manipulující osoby. Jsou případy, kdy proto nelze zvenčí s jistotou říci: Zde při tomto dochází k objektivizaci tohoto, zde je skrytý záměr a zde tento cíl. Otázkou je i to, jak chápat pojem objektivizace. Tak jak mu rozumím ve vysvětlených znacích manipulace, jde o popření práv a potřeb dítěte v důsledku nepřiznání jeho důstojnosti. Je někdy obtížné rozpoznat rozdíl mezi tím, kdy rodič nepřipouští potřeby objektivizovaného dítěte, a tím, kdy rodič potřeby dítěte vnímá a uznává, ale je například v situaci, kdy musí upřednostit potřeby jiné a jiných. Takové nejasnosti se ukazovaly ve sledovaných rodinách často. Jeden případ ve výzkumu jsem tak ponechal pro nedostatek informací bez toho, abych manipulaci určil.

Manipulaci (pokud má splněny všechny znaky) lze nalézt v samotném způsobu komunikace, kterým se přesvědčuje, i ve způsobu jednání, kterým se ovlivňuje. Řečové akty (například varování) tak můžou být doplňovány neverbální složkou (křik) i jednáním (vystrčení ze dveří). Lze ji nalézt i v samotném jednání (separace, ignorování).

3.5.2 Jaké lze v působení rodičů na děti nalézt manipulativní jednání

Manipulaci jsem rozdělil dle způsobu jejího působení na *otevřenou a skrytou*. Otevřená manipulace je charakteristická nátlakem rodiče, který umí zapůsobit na slabá místa obrany dítěte a vnutit mu svoji vůli tak, aby ho dítě bylo donuceno poslechnout. Je zjevná a působí přímo, bez utajení. Všem je zřejmý cíl, který chce rodič dosáhnout. Druhý způsob manipulace působí skrytě. Využívá taktických, nepřímých tlaků, které obchází vědomí manipulovaného, nebo působí na jeho emoce.

Manipulace otevřená

U všech manipulací z této skupiny je charakteristický přímý nátlak, kdy se dítě musí podvolit vůli rodiče bez možnosti se svobodně rozhodnout. Typicky sem, s výjimkou nadměrného přemlouvání, patří manipulace, která umožňuje rychlé řešení bez ptaní, bez diskuze, bez hledání a připouštění alternativ. Přímým nátlakem se dítě učí jednat především dokud působí tlak rodiče, je to jeho vnější motivace. (Kopřiva, 2008, str. 156). Do skupiny tohoto typu začleňuji *vyhrožování fyzickými tresty, vyhrožování tresty, zákazy, příkazy, odměny a křik*.

Fyzické tresty, tresty, vyhrožování, zákazy. Tyto pojmy jsou si v manipulativním jednání podobné a vzájemně se v praxi doplňují a někdy překrývají. Za manipulaci považuje tresty také Nováčková: *Tresty jsou především manipulací s druhou osobou. Uděláš tohle, stane se ti za to tohle.*²⁵ Taktika drsného muže, která má shodné znaky, rovněž dokládá, že samotná snaha zastrášovat a vyhrožovat je manipulativní. (Edmüller, 2011, str. 138).

Zaměřím se nyní blíže, pro jasnější pochopení, na samotný vztah násilí a manipulace. Definice násilí používané v literatuře shrnuje Wróbel (2008, str. 90): Je to takový způsob ovlivňování, který je vždy používán proti vůli osoby, která nese jeho následky. Spočívá v bezohlednosti vůči zájmům a pocitům osoby, která je mu vystavena. Analýzu vztahu vlastností

---

²⁵ Nováčková, J. *Mýty ve vzdělávání*, str. 24.

násilí a manipulace z hlediska zpředmětnění provedla taktéž Alina Wróbel (2008, str 97). Konstatovala, že na základě zkoumání vlastností násilí, které je podle ní totožné s neoprávněným vynucením, a manipulativního jednání, jsou vlastnosti manipulativního jednání odpovídající vlastnostem násilí, a proto je možné zařadit manipulaci do kategorie násilí.

Dítěti, ať už na něj po manipulativním vyhrožování dopadne trest, či ne, hrozí ještě něco jiného: Větší ohrožení vývoje ale spočívá v tom, že se děti učí vyhovět dospělému ze strachu nebo proto, že je to pro ně výhodné, nikoliv proto, že uznávají smysluplnost a správnost na ně kladených požadavků. Dítě si hrozbu přeloží jako, já tady poroučím a ty musíš poslouchat, co si myslíš a cítíš mě vůbec nezajímá. (Kopřiva, 2008, str. 40).

Příkazy se nezdají být samy o sobě manipulací. Jejich prostřednictvím ale lze z pozice mocnějšího útočit na subjektivitu slabšího a splnit své záměry s minimalizací odporu. Řadím je do manipulace nátlakové, otevřené.

Odlišným způsobem manipulace od předchozích je *odměňování*. Vzbuzuje pozitivní konotace, zdá se na první pohled jako pro výchovu prospěšné. Což nemusí být vždy pravda. Rizikem odměn je uplácení, aby někdo udělal, to co chceme my. (Kopřiva, 2008, str. 157). Dítěti se tak odměny stanou vnější motivací, která přehlušuje trvalejší a efektivnější motivaci vnitřní.

Manipulace skrytá

Do této skupiny patří manipulace charakteristické buď utajením záměru, nebo zaobalením nátlaku do viditelně nenásilné formy. Obchází vědomí manipulovaného, nebo působí na jeho city. *Emotivní apely, pochvaly, citové vydírání, tendenční informace, srovnávání, vyčítání, animace objektů, vzbuzování dojmů svobodné volby, nadměrné přemlouvání, urážky, křik*. Všechny tyto manipulace jsou ve službě objektivizace, naplňování vlastních skrytých záměrů, útočení na slabá místa. Někdy dochází k souběhu několika způsobů s cílem zvýšit šanci na prosazení.

Nejvíce se v souboru uplatňují manipulace typu trestání a

vyhrožování zákazy, fyzické tresty a vyhrožování jimi. To jsou nejčastější a nejrozšířenější způsoby působení na dítě, které se uplatňují v každé rodině. Méně se používá příkazů, polopravd a srovnávání. Ostatní způsoby jsou zastoupeny už jen jako jednotlivé případy v několika rodinách.

3.5.3 Rozdíly v přístupu matky a otce k dítěti dle jeho věku a pohlaví, se zřetelem na manipulativní jednání

U rodin, které měly více dětí, mezi kterými byli zastoupeni jak chlapci, tak dívky (tedy kromě dvou rodin), jsem se zaměřil na hledání možných rozdílů v přístupu otce nebo matky k dětem na základě jejich *pohlaví*. Žádná z maminek neprojevila tendence jednat jinak s dítětem, jen kvůli jeho pohlaví. Žádný z tatínků nedal najevo selektivní přístup k dítěti podle pohlaví. Nikdo z rodičů neprojevila navenek snahu preferovat určité dítě na základě jeho pohlaví. Například v oblasti fyzických trestů se tato rovnost dětí v přístupu rodičů projevovala ve „*spravedlivém uplatňování trestu podle zásluh*“, jak říká Luboš Janáček, bez jakéhokoliv omlouvání, nebo tendence trest mírnit. Nenašel jsem tedy rozdíly v tom, jak otcové a matky přistupovali k dětem vzhledem k pohlaví dítěte. Pro rodiče místo zřetele na pohlaví je rozhodujícím faktorem povaha dítěte, určující jeho chování v určité situaci. Zkušenost o spojitosti pohlaví s určitým druhem povahy nikdo nevyjádřil. Postoje rodičů tak lze shrnout ve smyslu následujícího sdělení. Kučerovi: „*Nezáleží na tom, jestli kluk nebo holka, záleží na tom jaký jsou a jak se chovají.*“

Zřetelný vliv má na přístup rodičů *věk* dítěte. Ten se jeví jako zásadní pro uplatňování určitých druhů manipulace. Pro batolecí a předškolní věk se uplatňují tyto druhy manipulace: trestání, fyzické trestání, vyhrožování zákazy, příkazy, odměňování, srovnávání, citové vydírání, animace věcí, polopravdy, emotivní apely, vzbuzování dojmu svobodné volby, urážky, křik, pochvaly. Pro mladší školní věk je spektrum podobné, uplatňují se manipulace typu: vyčítání, srovnávání, odměňování, příkazy, vyhrožování zákazy, tresty, fyzické tresty, vzbuzování dojmu svobodné volby, nadměrné

přemlouvání, polopravdy, citové vydírání, křik. Pro starší školní věk se výběr manipulací zužuje: příkazy, vzbuzování dojmu svobodné volby. Pro adolescenty se uplatňuje: příkaz. Takové výsledky pouze zhruba (adolescentů v rodinách je méně) shrnují a ukazují, že ve vybraných rodinách případy manipulativního jednání s narůstajícím věkem dítěte ubývají druhově.

Manipulace úzce souvisí s objektivizací. Rodiče tuto objektivizaci uplatňují více u malých dětí. Pro lepší představu uvedu několik výroků rodičů, které toto potvrzují, seřazených podle věku dětí, o kterých je řeč: Janáčkoví: „*Tys je nechal uřvat.*“ „*A byl pokoj.*“ Fousová: „*Na táto, vem si to, zas to brečí.*“ Malíř: „*Děti by se měly rodit od tří let, až když si uměj říct, co potřebují.*“ Němcová: „*Když jsou prťousové, musí poslouchat ve všem. Postupně dostávají víc svobodné volby.*“ Němcová: „*Ptej se malýho, jestli to akceptuje.*“ Dojavovi: „*Byli jsme přísnější na malý děti.*“ Dvořák: „*Dorian do tří let dostával fyzické tresty od nás obou.*“ Janáček: „*Přines si tu větší (vařečku).*“ Janáček: „*Neměl cenu mlátit, musel bych ho zabít.*“ Fousovi: „*Rozděluje podle věku, starším víc vysvětlujeme.*“ Janáček: „*Už je nenutím, jsou velký, ať se rozhodnou sami.*“ Dojavová: „*Když byly malý, musely všude s náma. Teď se můžou samy rozhodnout.*“ Zaznamenal jsem jenom dva případy, kdy rodiče, otcové, hovořili o tom, že malým dětem odpouštějí více než starším. Panoš míní odpouštění povinností, Fous odpouštění trestů. Malé děti jsou rodiči mnohem častěji objektivizovány než starší. Hranice mezi těmito skupinami lze zhruba určit v přelomu mladšího a staršího školního věku, tehdy je patrný zlom, kdy rodiče přestávají manipulace používat. Jeden druh manipulace, animace věcí, se přestal používat s koncem předškolního věku, protože fungoval výlučně u malých dětí. Ale to neplatí pro další druhy, ty by se mohly víceméně efektivně využívat i v dospělosti. (Fyzické tresty by se nazývaly domácím násilím). Důležitou roli tady hraje, že rodiče vnímají své děti, jak sami říkají, jako velké a samostatnější. Dojavová: „*Mám pocit, že starší děti už nemusím cepovat.*“ Přiznávají jim více práv a dívají se na ně s větším respektem. Janáčková popisuje změnu chování k dětem jasně: „*No, protože*

už se nedaj.“ Z tohoto pohledu si děti budují vlastní autonomní pozici. Někdy bez toho, aby je rodiče brali už jako partnery. Němcová: „Pak na mě dcera křičí, když od ní chci poradit s mobilem. To dřív nebylo, aby měly děti v něčem navrch.“

Rozdíly v *jednání zvláště otce a matky* zaměřeném na děti nejsou příliš zřejmé. Je to dáno tím, co se během rozhovorů ukazovalo ve vzájemné interakci rodičů, totiž že otcové i matky ve zkoumaném vzorku mezi sebou poměrně „souzní“ a ve většině případů postupují ve společné shodě, míněno v oblasti přístupu k dětem. Porovnáním výčtu výskytů manipulace se dá určit, že mezi ty manipulace, které uplatňují s převahou ženy patří: vyhrožování tresty a zákazy a vyčítání. Mezi manipulace, které upřednostňují muži před ženami patří: fyzické tresty společně s vyhrožováním a urážky. Je také patrné, že ve fyzických trestech otcové postupují výrazně tvrději. Jiné rozdíly nejsou výrazné.

3.5.4 Limity metodiky

Z interview s rodiči, jak se ukázalo, lze manipulace ve výchově určit. Považuji za nutné zmínit ale i nedostatky této metody sběru dat. Z více důvodů může docházet k neúplnému objasnění problematiky. Například kvůli tomu, že vyprávějící rodič jinak reflektuje skutečnost, jak se ukázalo během jednoho rozhovoru, kde bylo výjimečně přítomné dítě. Tehdy se předvedl rozpor mezi výchovnou realitou a tím, jak je výchova popisována rodičem, když mi jeho dítě vzalo a podupalo zápisky během toho, co rodič hovořil o své nadměrné přísnosti. Také se může projevovat tendence rodiče vypadat pozitivně. Informant: *„Nikdy, vůbec nikdy jsem nepoužil nic neférového, protože to je něco, co úplně nesnáším.“* To jsou příklady toho, že by se uplatnila komplexněji metoda pozorování. Umožnila by i vzhled do klimatu v rodině. Také některá témata, která se nabízela k doplňujícím otázkám, nebyla nakonec pro svou citlivost dotazována, např. zda a jakými cestami se děje přenos radikálních postojů z rodiče na dítě. Je nutné zmínit i možná zkreslení z mé strany, ať už odlišným chápáním obsahu sdělení

(způsobeným například nedostatečným parafrázováním), nebo možnou tendenčností, nebo možnou nepřesností zápisků. To, že manipulativní jednání nebylo v nějaké podobě v šetřené rodině nalezeno, samozřejmě neznamená, že se v ní nevyskytuje, nebo že se v ní nevyskytuje v jiné formě. Možným znakem manipulace je přece její skrytost.

To, že se dle dané definice manipulace v jednání rodičů vyskytuje, neznamená, že její původce je manipulativní osobností jako takovou, neoznačují ho tedy za manipulátora.

ZÁVĚR

Ve výchově jsou všichni členové rodiny subjekty, všichni jsou účastníky vytváření vztahů, působí na sebe navzájem. K tomu, aby rodina fungovala, patří i to, že rodiče v určitých potřebných situacích vyvíjí na děti nátlak tak, aby děti splnily to, co je potřeba. To se často odehrává tak, že dítě nemá nárok na svobodné rozhodnutí. Rodič mu totiž, a nemusí být zrovna rozlobený, taková jeho práva upře, jak se ve sledovaných rodinách stává, nejčastěji otevřeným nátlakem. Vzhrožování zákazy, tresty i fyzickými tresty jsou základními osvědčenými praktikami všech rodičů. Výhrůžky, tresty a fyzické tresty dopadají nejčastěji na ty nejmenší, na děti od batolecího věku do začátku staršího školního věku, bez rozdílu pohlaví. Také bez zřetelného rozdílu mezi rodiči k přístupu k dětem. Ostatní metody nepřímé manipulace jsou už jen v doplňkových rolích a zdaleka se nevyskytují u většiny rodin. Opět se uplatňují na děti mladší. Ukazuje se tak zřetelně, že tato věková skupina dětí je více vystavena manipulaci.

Podle teorie se jeví takové manipulace jako neférové, útočící na slabiny dítěte a na jeho důstojnost z pozice rodičovské autority. Manipulativními metodami se dítěti neprospívá v jeho rozvoji osobnosti s podporou zdravého sebepojetí. Manipulace tak leckdy působí proti smyslu výchovy, třeba i nepřímo. Rodič se k manipulaci i objektivizaci uchyluje, když cítí potřebu regulovat určitou dětskou činnost. Záleží při tom na okolnostech, na povaze a postojích rodiče. V praxi se ukazuje, že otevřená nátlaková manipulace nemá, zvláště v rodinách s malými dětmi, patřičně silnou alternativu. Často se manipuluje v zájmu dítěte samotného, nebo v zájmu celé rodiny. Někteří rodiče i při občasném uplatňování manipulativního jednání deklarují snahu o dobré vztahy se svými dětmi.

Přínosem práce obecně je snaha o přiblížení toho, jak se manipulace ve vybraných rodinách konkrétně uplatňuje. Na základě toho lze objasňovat problematiku a vnímat manipulaci na jedné straně jako potřebnou, na druhé straně jako rizikovou součást výchovy.

Seznam použité literatury

- Brugger, W. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0409-X.
- Čábalová, D. *Pedagogika*. Praha. Grada, 2011. ISBN 978-80-247-2993-0.
- Edmüller, A., Wilhelm, T. *Velká kniha manipulativních technik*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3778-2.
- Havlík, R. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- Holub, J., Lyer, S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: SPN, 1968. ISBN 14-268-78.
- Klimeš, L. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1981. ISBN 80-04-26059-4.
- Kopřiva, P., Nováčková, J., Nevolová, D., Kopřivová, T. *Respektovat a být respektován*. Kroměříž: Spirála, 2008. ISBN 978-80-904030-0-0.
- Nazare-Aga, I. *Nenechte sebou manipulovat*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-491-5.
- Nováčková, J. *Mýty ve vzdělávání*. Kroměříž: Spirála, 2012. ISBN 978-80-901873-9-9.
- Pelcová, N. *Vzorce lidství*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-756-5.
- Průcha, J. *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-546-2.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J. *Pedagogická slovník*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4.
- Wróbel, A. *Výchova a manipulace*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2337-2.

Elektronické zdroje:

Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. [online] Dostupné z www:

<http://web.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/kvalvyzkpedhendl.pdf>

[3.7.2016]